

TRNAVSKÁ UNIVERZITA V TRNAVE
FAKULTA ZDRAVOTNÍCTVA A SOCIÁLNEJ PRÁCE

Recenzenti:

prof. PhDr. Jana Levická, PhD.

Mgr. Zuzana Truhlářová, PhD.

ANDREA BÁNOVČINOVÁ

Chudoba a sociálne vylúčenie

TRNAVA 2023

© Andrea Bánovčinová, 2023

ISBN 978-80-568-0551-0 (on-line)

<https://doi.org/10.31262/978-80-568-0551-0/2023>

Obsah

ÚVOD	7
1 CHUDOBA – VYMEDZENIE POJMU	9
Ekonomický vs. multidimenzionálny prístup	11
2 VYBRANÉ TEÓRIE CHUDOBY	16
2.1 Individualistické teórie chudoby	17
2.2 Štrukturálne teórie chudoby	21
3 KONCEPTY CHUDOBY	27
4 MERANIE CHUDOBY	40
5 CHUDOBA VS. SOCIÁLNE VYLÚČENIE	45
5.1 Genealógia konceptu sociálneho vylúčenia	47
5.2 Rozšírenie konceptu v rámci Európskej únie	50
6 DISKURZY A PARADIGMY SOCIÁLNEHO VYLÚČENIA	58
6.1 Diskurzy sociálneho vylúčenia	58
6.2 Paradigmy sociálneho vylúčenia	64
7 PODOBY A DIMENZIE SOCIÁLNEHO VYLÚČENIA	71
8 KOMPONENTY SOCIÁLNEHO VYLÚČENIA	77
8.1 Chudoba a nízky príjem	78
8.2 Nedostatočný prístup na trh práce	83
8.3 Sociálna opora a sociálne siete	86
8.4 Význam susedstva/lokality	91
8.5 Vylúčenie zo služieb	94
ZÁVER	99

ZOZNAM OBRÁZKOV

Obrázok 1 Reakcia skupiny na odlišnosť člena	41
Obrázok 2 Podiel osôb ohrozených rizikom chudoby alebo sociálneho vylúčenia	67

ZOZNAM TABULIEK

Tabuľka 1 Koncepty chudoby	23
Tabuľka 2 Dokumenty EÚ	43
Tabuľka 3 Miera rizika chudoby podľa krajov v roku 2021	67
Tabuľka 4 Miera rizika chudoby podľa vekových skupín a pohlavia v roku 2021	68
Tabuľka 5 Miera rizika chudoby podľa ekonomickej aktivity v roku 2021	69
Tabuľka 6 Miera rizika chudoby v členení podľa typu domácností v roku 2021	70

Úvod

Chudoba a s ňou súvisiace sociálne vylúčenie patria k javom, s ktorými je sociálna práca historicky veľmi úzko spätá. Sociálna práca s jednotlivcami a rodinami žijúcimi v chudobe sa označuje za tradičné pole sociálnej práce. Rovnako to platí aj v súčasnosti. Vplyvom hospodárskych a spoločenských zmien vyvolaných doznievajúcou pandémiou COVID-19, finančnou a energetickou krízou a vysokou infláciou sa stále väčšie skupiny ľudí ocitajú v stave chudoby či ohrozenia chudobou. Snaha o prekonanie či elimináciu dôsledkov ekonomickej deprivácie a sociálneho vylúčenia je preto dôležitou súčasťou každodennej práce sociálnych pracovníkov.

Cieľom týchto skrípt zameraných na chudobu a sociálne vylúčenie je sprostredkovať základné poznatky z oblasti chudoby a sociálneho vylúčenia, ktoré sú súčasťou vzdelávacieho programu Sociálna práca v bakalárskom stupni na Fakulte zdravotníctva a sociálnej práce TU.

Obsah a štruktúra skrípt vychádza z teoretických poznatkov z oblasti chudoby a sociálneho vylúčenia, ktoré sú členené do ôsmich kapitol. V prvej kapitole sme sa venovali vymedzeniu pojmu chudoba, ekonomickému a multidimenzionálnemu prístupu k chudobe a tiež faktorom, ktoré na jej vznik a rozvoj pôsobia. V druhej kapitole popisujeme vybrané individualistické a štruktúrne teórie chudoby. Obsahom tretej kapitoly sú koncepty chudoby, ich vymedzenie a charakteristika. Vo štvrtej kapitole popisujeme vybrané spôsoby merania chudoby. Cieľom piatej kapitoly je vymedziť vzťah medzi konceptom chudoby a konceptom sociálneho vylúčenia, definovať pojem sociálne vylúčenie a popísať genealógiu vzniku tohto konceptu. V šiestej kapitole sú vysvetlené diskurzy a paradigmy sociálneho vylúčenia a siedma kapitola obsahuje bližšiu charakteristiku jeho jednotlivých podôb a dimenzií. Z hľadiska prepojenia teoretických poznatkov s praxou je význam-

nou ôsma kapitola, v ktorej rozoberáme najvýznamnejšie komponenty, ktoré pôsobia na vznik a pretrvávanie sociálneho vylúčenia a predstavujú tak oblasti intervencie sociálneho pracovníka pri snahe o minimalizáciu tohto problému.

1 Chudoba – vymedzenie pojmu

CIEĽ KAPITOLY:

Na konci tejto kapitoly by ste mali:

- *Vedieť definovať chudobu ako teoretický a praktický koncept*
- *Poznať faktory vplyvajúce na rozvoj a pretrvávajúce chudoby*
- *Rozumieť rozdielu medzi ekonomickým a multidimenzionálnym prístupom k definovaniu chudoby*

Chudoba je súčasťou spoločnosti a tiež celosvetovým problémom, s ktorým zápasia aj najbohatšie krajiny sveta. Patrí pritom medzi najstaršie sociálne problémy, ktoré ľudstvo riešilo. I keď sa na jej odstraňovanie či aspoň zmiernenie vynakladajú značné prostriedky, štatistiky ukazujú, že chudoba ako taká ustupuje iba veľmi pomaly. Môžeme povedať, že v prípade krajín, ku ktorým patrí aj Slovenská republika, a v ktorých dominuje skôr relatívna chudoba, sa v poslednom období pôsobením rôznych faktorov naopak zvyšuje. Medzi faktory, ktoré majú vplyv na rozvoj a pretrvávajúce chudoby, zaraďujú viacerí autori (medzi inými tiež Seccombe, 2000; Houghton, Khandker, 2009):

- geografickú izoláciu regiónu, nízku úroveň zdrojov, klimatické podmienky, ekonomickú, politickú stabilitu a stabilitu trhu, globálnu a regionálnu bezpečnosť, a iné (sledujú sa na regionálnej úrovni),
- stupeň rozvoja infraštruktúry – ako napríklad úroveň cestných komunikácií, elektrifikácia, dostupnosť škôl a zdravotníckych zariadení v oblasti, vzdialenosť od úradov, ale taktiež rozvoj ľudských zdrojov, prístup k zamestnaniu, sociálnu mobilitu a iné, so vzťahom k lokálnej úrovni,

- demografické charakteristiky, ako vekové zloženie členov domácnosti, veľkosť domácnosti, počet ekonomicky aktívnych členov domácnosti, ich zdravotný stav, vzdelanie a podobne, prejavujúce sa na mikroúrovni.

V podmienkach Slovenska za príčiny vzniku a nárastu chudoby považuje Ondrejkovič (2009) najmä:

- Veľké posuny vo vekovej štruktúre obyvateľstva. – následkom nepriaznivého demografického vývoja je pokles obyvateľstva vo vekovej skupine 0 – 14 rokov. V dôsledku toho sa kladie zvýšený dôraz na väčšiu starostlivosť o túto skupinu, na podporu zdravotnej starostlivosti a vzdelávania a pod. Pribúda tiež obyvateľov v poproduktívnom veku, čo núti štát venovať zvýšenú pozornosť dôchodkovému zabezpečeniu, zdravotnej starostlivosti, ale aj sociálnej starostlivosti o seniorov.
- Nevyriešené otázky integrácie rómskeho obyvateľstva do oficiálneho trhu práce, prekážky ich hospodárskej a sociálnej integrácie a napätie medzi menšinovou a väčšinovou kultúrou.
- Rozsiahle zmeny kultúrnych hodnôt, sociálnych vzťahov, rodín a charakteru práce. V tejto súvislosti treba poukázať na zmeny vo vnímaní a ponímaní rodiny. Práve široká rodina predstavovala prirodzenú ochranu pred chudobou. V súčasnosti však môžeme pozorovať narúšanie rodinných vzťahov, oslabovanie pocitu spolupatričnosti a zodpovednosti. Chudoba, najmä dlhodobá, spôsobuje tiež narúšanie hodnôt viažucich sa k práci.

Medzi príčiny nárastu chudoby v našej krajine je však podľa nášho názoru možné zaradiť tiež napríklad svetovú hospodársku a energetickú krízu a tiež zvyšujúcu sa infláciu, ktoré sa výrazne odzrkadľujú na počte jednotlivcov a rodín, ktorí sa ocitli v stave ohrozenia chudobou.

Ekonomický vs. multidimenzionálny prístup

V dejinách, najmä v minulom storočí, sa pohľad a vnímanie chudoby neustále menili. V počiatkoch bola vnímaná ako prirodzená, pozitívna skutočnosť, dokonca ako cnosť. Postupne sa však názor spoločnosti na chudobu menil, čo bolo zapríčinené do istej miery jej enormným nárastom a potrebou postarať sa o jednotlivcov a rodiny žijúce v chudobe, čo predstavovalo a aj predstavuje pre štát veľkú záťaž. Postupne začala byť vnímaná ako sociálny problém, s ktorým treba bojovať, a to tak na úrovni jednotlivca, rodiny, ako aj na úrovni celej spoločnosti prostredníctvom sociálnej politiky.

Tak ako sa menilo chápanie a nazeranie na chudobu, menila sa aj definícia chudoby ako takej.

Ekonomovia za hlavný ukazovateľ považujú *príjem jednotlivca či domácnosti*. Chudobu vo všeobecnosti definujú ako stav, keď príjem nepostačuje na pokrytie minimálnej spotreby. Citro a Michael (1995) definujú chudobu ako ekonomickú depriváciu. Tento pojem používajú na vyjadrenie nedostatku ekonomických zdrojov, či už peňažných alebo nepeňažných, na spotrebu ekonomických statkov a služieb.

Čoraz častejšie však jednotliví odborníci upozorňujú na skutočnosť, že chudobu treba chápať ako komplexný multidimenzionálny jav. Podľa Graciely Dede (2010) je príjem dôležitým určujúcim faktorom, nie však jediným. Pri multidimenzionálnom prístupe je príjem veľmi relatívnym faktorom. Príjmová chudoba totiž nemôže určovať iné dimenzie, nesúvisiace s finančnými príjmami, ktoré sú taktiež súčasťou plnohodnotného života. Samotný príjem tiež neposkytuje presný obraz o prístupe k materiálnym tovarom a službám. Chápať chudobu iba ako nedostatok finančných prostriedkov, v dôsledku ktorého jedinec či rodina nie sú schopní nakupovať tovary a služby, tiež znamená prehliadať prístup k iným tovarom a službám poskytovaným mimo trhu napríklad štátom, mimovládnyimi organizáciami či domácnosťami. V mnohých komunitách existujú iné spôsoby výmeny tovarov a služieb, pri ktorých sa nepoužívajú peniaze. Tento multidimenzionálny prístup

sa ako v jednej z prvých odrazil v Deklarácii svetového summitu o sociálnom rozvoji (Programme of Action for the World Summit for Social Development, www.un-documents.net), ktorý sa konal v roku 1995. V paragrafe 19 Akčného programu deklarácie sa uvádza, že chudoba má rôzne prejavy zahŕňajúc neexistenciu príjmu a produktívnych zdrojov postačujúcich na zaistenie udržateľného živobytia, hlad a podvýživu, zlý zdravotný stav, obmedzený či žiadny prístup k vzdelaniu a ďalším základným službám, zvýšenú chorobnosť a úmrtnosť v dôsledku chorôb, bezdomovstvo či nevhodné bývanie, škodlivé prostredie a tiež sociálnu diskrimináciu a vylúčenie. Chudoba je taktiež charakterizovaná neúčastou na prijímaní rozhodnutí a na občianskom, spoločenskom a kultúrnom živote.

Ringen (in: Gerbery et al., 2007) tvrdí, že chudoba v konečnom dôsledku znamená absenciu slobody, pretože jednou z nevyhnutných podmienok slobody je neprítomnosť nedobrovoľnej deprivácie v materiálnych životných okolnostiach, ktorá je natoľko závažná, že jednotlivcovi nedáva príležitosť viesť život v zhode s jeho aspiráciami a voľbami.

Všetky tieto definície sa teda orientujú na príjem jednotlivca či domácnosti, na spotrebu, ale taktiež na rôzne iné dimenzie, ktoré sú životom v chudobe zasiahnuté. Do popredia sa však čoraz častejšie začínajú dostávať hlasy, ktoré spájajú chudobu s oblasťou ľudských práv, respektíve ich porušovaním. Cabrera (2010) upozorňuje, že chudobu možno definovať ekvivalentne, buď ako zlyhanie základných slobôd – z hľadiska schopností, alebo ako nenapĺňanie práva na tieto slobody – z hľadiska ľudských práv. Toto jeho tvrdenie podporujú tiež iní autori orientujúci sa na túto oblasť (Dede, 2010; Terán, 2010; Win, 2010, a iní).

V európskych štátoch v súčasnosti prevláda vymedzenie chudoby Radou Európy z roku 1984, podľa ktorého „chudoba označuje osoby, rodiny alebo skupiny osôb, ktorých zdroje (materiálne, kultúrne a sociálne) sú natoľko limitované, že ich vylučujú z minimálne akceptovaného životného štýlu štátov, v ktorých žijú“ (Národná správa o ľudskom rozvoji SR, 2000).

Ako môžeme vidieť, existuje mnoho spôsobov a prístupov k definovaniu pojmu chudoba a dodnes nebola sformulovaná jednotná a všeobecne platná definícia, ktorá by zahŕňala všetky aspekty chudoby. Jednotlivé definície a taktiež koncepcie, z ktorých vychádzajú, sa líšia v závislosti od zamerania jednotlivých autorov, ako aj v dôsledku rozličných cieľov, na ktoré sú určené. Napriek tomu je však dôležité, aby bol pojem chudoba zadefinovaný. Správna definícia má slúžiť, ako uvádza Valná (2002), trom cieľom, a to:

1. na identifikáciu skupiny chudobnej populácie, ktorá môže mať rôznu štruktúru (či už vekovú, vzdelanostnú alebo z hľadiska pohlavia, lokalizácie a podobne) a taktiež na meranie rozsahu chudoby v danej spoločnosti;
2. mala by umožniť identifikáciu prostriedkov potrebných na podporu, na ktoré majú chudobní nárok zo strany štátu a určiť ich rozsah (stanovuje rozsah nárokov chudobných voči sociálnemu štátu);
3. z hľadiska porovnávania na medzinárodnej úrovni by mala vytvoriť porovnateľnú bázu na komparáciu rôznych prijatých riešení tohto problému.

Zhrnutie

Chudoba je celosvetovým problémom, ktorý sa najmä v krajinách, ku ktorým patrí aj Slovenská republika, a v ktorých dominuje relatívna chudoba, v poslednom období pôsobením rôznych faktorov zhoršuje. Medzi príčiny vzniku chudoby patrí napr. posun vo vekovej štruktúre v dôsledku nepriaznivého demografického vývoja; problematická integrácia menšín; ako aj zmeny kultúrnych hodnôt, sociálnych vzťahov, rodín a charakteru práce. Ekonomický prístup k hodnoteniu chudoby považuje za hlavný ukazovateľ príjem jednotlivca alebo domácnosti nepostačujúci na pokrytie minimálnej spotreby. Multidimenzionálny prístup uvádza, že chudoba má rôzne prejavy, zahŕňajúc neexistenciu príjmu a produktívnych zdrojov postačujúcich na zaistenie udržateľného živobytia, hlad

a podvýživu, zlý zdravotný stav, obmedzený či žiadny prístup k vzdelaniu a ďalším základným službám, zvýšenú chorobnosť a úmrtnosť v dôsledku chorôb, bezdomovstvo a nevhodné bývanie, škodlivé prostredie a tiež sociálnu diskrimináciu a vylúčenie či neúčast' na prijímaní rozhodnutí na občianskom, spoločenskom a kultúrnom živote. Správna definícia chudoby by mala slúžiť na identifikáciu jednotlivcov či rodín postihnutých chudobou a prostriedkov podpory chudobnej populácie, ako aj vytvorenie bázy na medzinárodné porovnanie prijatých riešení a ich efektivity.

Otázky do diskusie

- Aký je rozdiel medzi ekonomickým a multidimezióнным prístupom k chudobe?
- Ako je vymedzená chudoba v legislatíve Slovenskej republiky?

Úlohy

- Zamyslite sa nad tým, ako vy vnímate pojem chudoba a skúste naformulovať svoj vlastnú definíciu.

Zoznam použitej literatúry

- CABRERA, M. 2010. Úvahy o chudobě z hlediska lidských práv. In: *Právo nežít v chudobě*. Praha: Filozofia, s. 39 – 53. ISBN 978-80-7007-321-6.
- CITRO, C. F., MICHAEL, R. T. 1995. *Measuring poverty: a new approach, Panel on Poverty and Family Assistance*. Washington DC: National Academy press, 501 s. ISBN 0-309-05128-2.
- DEDE, G. O. 2010. O chudobě z hlediska hospodářských, sociálních a kulturních práv. In: *Právo nežít v chudobě*. Praha: Filozofia, s. 11 – 26. ISBN 978-80-7007-321-6.
- GERBERY, D., LESAY, I., ŠKOBLA, D. 2007. *Kniha o chudobe*. Priatel'ia Zeme-CEPA. ISBN 978-80-968918-9-4.
- HAUGHTON, J., KHANDKER, S. R. 2009. *Handbook on Poverty and Inequality*. Washington, DC: The International Bank or Reconstruction and Development/The World Bank, 419 s. ISBN 978-0-8213-7613-3.
- ONDREJKOVIČ, P. 2009. *Chudoba, prostitúcia, drogy a samovraždy – príčinné súvislosti*. Šládkovičovo: Vysoká škola Visegrádu, 148 s. ISBN 978-80-89267-28-6
- SECCOMBE, K. 2000. Families in Poverty in the 1990s: Trends, Cause, Consequen-

- ces, and Lessons Learned. In: *Journal of Marriage and the Family*. [online]. Dostupné na internete:
http://www.ou.edu/cls/online/lstd2323/pdfs/unit1_seccombe.pdf
<https://doi.org/10.1111/j.1741-3737.2000.01094.x>
- TERÁN, A. S. 2010. Význam hlediska lidských práv pro strategie rozvoje a strategie odstraňování chudoby. In: *Právo nežít v chudobě*. Praha: Filozofia, s. 27 – 38. ISBN 978-80-7007-321-6.
- United Nations. *Programme of Action of the World Summit for Social Development*. 1995. [online]. Dostupné na internete: <http://www.un-documents.net/poa-wssd.htm>
- VALNÁ, S. a kol. 2002. *Teoreticko-metodologické východiska tvorby strategie národního programu boja proti chudobe: výskumná správa*. Bratislava: VÚPSVR, s. 79.
- WIN, A. A. 2010. Chudoba a lidská práva. In: *Právo nežít v chudobě*. Praha: Filozofia, s. 85 – 91. ISBN 978-80-7007-321-6.

2 Vybrané teórie chudoby

CIEĽ KAPITOLY:

Na konci tejto kapitoly by ste mali:

- *Poznať vybrané teórie chudoby*
- *Rozumieť významu teoretického ukotvenia konceptu pre prax*

Všetky teórie chudoby treba vnímať v kontexte konkrétneho politického rámca. Každá z mnohých politík totiž vníma problémy odlišne, odlišne operacionalizuje základné pojmy a má vybudované rôzne koncepty merania a definovania sociálnych problémov. Z toho vyplýva, že akékoľvek vyhlásenia a opatrenia na zníženie chudoby obsahujú či už nepriame alebo explicitné vysvetlenie jej príčín. Na druhej strane však aj tieto vysvetlenia a definície chudoby obsahujú akýsi implicitný predpis na tvorbu konkrétnej politiky (Townsend, 1979). Z toho je zrejmé, že venovať pozornosť teoretickému vymedzeniu chudoby ako takej a jej príčín je dôležité a môže to napomôcť ľahšiemu pochopeniu jednotlivých krokov a snáh o jej redukciiu či elimináciu.

Stephens a Leach (1998), v závislosti od príčín chudoby, rozlišujú dve skupiny teórii chudoby:

Individualistické teórie

- teória subkultúry chudoby
- teória minoritných skupín
- ortodoxná ekonomická teória a pod.

Štrukturálne teórie

- funkcionalistická teória
- marxistická teória

2.1 Individualistické teórie chudoby

Tieto teórie identifikujú hlavné príčiny chudoby v rámci jednotlivcov samotných. Úplne pritom nevyklúčujú sociálne a kultúrne faktory, avšak dôraz vo väčšej miere kladú na nevhodné správanie. Taktiež sociálno-kultúrnu dimenziu vyjadrujú v termínoch zlej socializácie vedúcej k „zlým návykom“ jednotlivca (Stephens, Leach, 1998).

Teória sub-kultúr

Teória subkultúry bola odvodená z rôznych antropologických a sociologických štúdií, najmä z prác Oscara Lewisa (in: Stephens, Leach, 1998; Townsend, 1979).

Lewis (in: Stephens, Leach, 1998; Townsend, 1979) poukazoval na to, že najchudobnejšia časť spoločnosti tvorí subkultúru, ktorá má svoje charakteristiky a je samoudržiavacia. Vo svojich výskumoch sa zameriaval na umiestnenie chudoby v rámci osobných charakteristík jednotlivcov súvisiace so spoločenským prostredím, v ktorom žijú. Podľa jeho názoru sú v centre záujmu tejto teórie tzv. „problémové“ rodiny či „problémové“ komunity a časti miest (Stephens, Leach, 1998). Zaznamenal podobnosti v rodinnej štruktúre, medziľudských vzťahoch, orientácii v čase, hodnotovom systéme, spotrebe a zmysle pre komunitu u chudobných v rôznych krajinách.

Medzi *spoločné ekonomické rysy* patrí nezamestnanosť, práca za minimálnu mzdu, vykonávanie nekvalifikovaných profesií, detská práca, absencia úspor, chronický nedostatok finančných prostriedkov, nedostatok zásob potravín v domácnosti, časté nakupovanie malého množstva jedla viackrát denne, zastavovanie osobných vecí, pôžičky od miestnych veriteľov na neúmerne vysoký úrok, spontánne neformálne pôžičky (od susedov, rodiny), používanie oblečenia a nábytku „z druhej ruky“.

Sociálne a psychologické charakteristiky zahŕňajú preplnené byty, nedostatok súkromia, vysokú incidenciu závislosti od alko-

holu, časté uchýľovanie sa k násiliu pri riešení sporov, používanie fyzického násillia pri výchove detí, páchanie násillia na ženách, relatívne častý výskyt opustených matiek s deťmi, malú schopnosť odložiť okamžité uspokojenie a plánovať do budúcnosti, rezignáciu, vieru v nadradenosť mužov a s tým súvisiaci „mučenícky komplex“ žien a iné (Townsend, 1979).

Lewis (in: Stephens, Leach, 1998) však zdôrazňoval, že sub-kultúra chudoby nie je to isté ako chudoba. Podľa neho ide o adaptáciu a o reakciu chudobných ľudí na ich marginalizovanú pozíciu v triednej spoločnosti. Správanie jednotlivcov je totiž spojené so sociálnymi podmienkami, v ktorých žijú.

V súvislosti s touto teóriou Keith Joseph rozpracoval a popísal tzv. „cyklus deprivácie“, ktorý je založený na prenášaní deprivácie z jednej generácie na druhú. Je to príklad toho, ako môže byť chudoba chápaná v kontexte behaviorálnych vzorcov rodiny. Upozorňuje, že jedinci a rodiny, ktoré majú skúsenosť s „cyklom deprivácie“, sú chudobné preto, že nie sú schopné reagovať a využívať príležitosti, ktoré sa im naskytujú. To znamená, že nezdediajú kultúrne hodnoty spoločnosti, ktoré by im umožnili vymaniť sa z chudoby (Llewellyn, Agu, Mercer, 2008; Stephens, Leach, 1998).

Prácu Lewisa a Keitha Josepha, ako aj ich teóriu, podrobil kritike Holman (1978) a iní. V reakcii na Lewisovu prácu poukazovali na zle zvolené metódy výskumu, nesprávne nakladanie s hodnotami, nejasnosť a logické nezrovnalosti.

V súvislosti s „cyklom deprivácie“, tak ako ho opisuje Keith, Holman poukazoval na to, že má tendenciu patologizovať jednotlivcov a rodiny a neberie do úvahy širšie procesy štrukturálnej nerovnosti, ktoré prispievajú k trvalej a medzigeneračnej chudobe (Townsend, 1979; Llewellyn, Agu, Mercer, 2008).

Teória minoritných skupín

Teória minoritných skupín bola rozvíjaná najmä v ranom štádiu štúdia chudoby. Medzi jej čelných predstaviteľov môžeme zaradiť Bootha (1897) a Rowntreeho (1901). Tí sa vo svojich prácach nezame-

riavali na zisťovanie príčin chudoby, ale na charakteristiky a špecifiká určitých skupín chudobných ľudí (Stephens, Leach, 1998).

Rowntree (Townsend, 1979) napríklad úspešne identifikoval „cyklus chudoby“. Poukazoval na to, že deti, mladé dvojice s nezaopatrenými deťmi a starší ľudia sú vystavení vyššiemu riziku prepadnutia sa do chudoby. Aj napriek tomu, že identifikoval tieto skupiny, nepokúšal sa ich dať do súvislosti s podmienkami kvalifikujúcimi na vstup do zamestnaneckého systému; s mzdovým systémom a zdrojmi inštitucionálnej podpory; so systémom kompenzácií určeným ľuďom neschopným pracovať alebo ľuďom bez príjmu či adekvátneho bývania.

To znamená, že teória minoritných skupín je z veľkej časti postavená práve na vysvetľovaní chudoby prostredníctvom skúmania vlastností chudobných, ako sú napr. staroba, stav (ženatý, vydatá), prítomnosť nezaopatrených detí v rodine atď. Teória však ide nad rámec týchto demografických ukazovateľov, a to tým, že súčasne implikuje údaje „chybné“ ľudské vlastnosti. Túto skutočnosť vystihuje napríklad Holmanovo (in: Stephens, Leach, 1998) konštatovanie, že teória minoritných skupín je založená na presvedčení, že jedinci sú plne zodpovední za svoje správanie, morálku a podmienky, v dôsledku čoho sa ich chudoba vysvetľuje v termínoch individuálneho zlyhania. Ak spoločnosť vidí chudobných ako skupinu, ktorá je nechotná alebo neschopná, až patologicky slabá na to, aby zabránila vlastnej chudobe, pomoc štátu by nemala byť väčšia, než je iba stanovenie hranice chudoby (Stephens, Leach, 1998).

Klasifikácia jednotlivých „ohrozených“ skupín predstavovala významný prínos a do značnej miery ovplyvnila politické myslenie od podmieneného blahobytu pre niekoľkých k minimálnemu príjmu potrebnému na zabezpečenie najzákladnejších potrieb všetkých skupín. Táto podpora bola odvodená od indikácie procesov, prostredníctvom ktorých sa rodiny stávajú alebo zotrávajú chudobnými a od kategórií, do ktorých by sa mohli rozdeliť. Townsend (1979) však upozorňuje, že rozdelenie populácie do určitých sociálnych skupín a následné pridelenie nízkych zdrojov a statusov týmto skupinám môže mať aj negatívny vplyv, a to najmä vtedy, ak

je toto rozdelenie výsledkom konania vyššie postavených skupín a ak sú marginalizované skupiny v jeho dôsledku diskvalifikované z využívania nových služieb zriaďovaných štátom alebo z využívania zdrojov prameňiacich z rastúcej ekonomiky.

Ortodoxné ekonomické teórie chudoby

Jadro všeobecnej ortodoxnej ekonomickej teórie, ktoré bolo aplikované na problematiku chudoby a rozdeľovania príjmov, sa skladá z viacerých zložiek. Predpoklady o dokonalej konkurencii a rovnováhe na trhu práce sa považujú za dostatočné potvrdenie trhových procesov a poukazujú na silný vzťah medzi mzdou a produktivitou práce. Ako vysvetľuje Thurow (in: Townsend, 1979), ak je príjem jednotlivca príliš nízky, je nízka aj jeho produktivita. Tá sa môže zvýšiť iba v prípade, ak sa zvýši jeho príjem. Tento prístup však pri vysvetľovaní variácie miezd skúma aj ďalšie komponenty produktivity, ako je vzdelanie, zručnosti, schopnosti a skúsenosti pracovníkov. Taktiež je zasadený do konvenčnej teórie dopytu a ponuky tým, že umožňuje, aby bola dodaná vyhovujúca práca. Jej výsledkom je vývoj „teórie ľudského kapitálu“ (zamestnávateľa požadujú, čo pracovníci ponúkajú – zásobu „ľudského kapitálu“ stelesneného v jednotlivcoch) (Townsend, 1979).

V rámci tejto teórie je teda možné vysvetľovať chudobu prostredníctvom ekonomických nedostatkov u jednotlivcov. Lydall (Stephens, Leach, 1998) tvrdí, že distribúciu príjmov určujú všeobecné schopnosti pracujúcich. Tieto schopnosti sú ovplyvnené genetickou výbavou, ale taktiež ich formuje prostredie a výchova. Naznačuje tiež tri možné vzory kolísania zárobkov, ktoré súvisia práve s týmito schopnosťami:

1. rozdiely v priemerných zárobkoch pri jednotlivých povolaniach,
2. rozdiely vo východiskovej úrovni schopností jednotlivcov v rámci konkrétneho povolania,
3. rozdiely v schopnostiach jednotlivcov v rámci konkrétneho povolania súvisiace s vekom (Townsend, 1979).

Z toho vyplýva, že problém chudoby má korene v samotných chudobných. Jednotlivec je chudobný, pretože nemá v plnej miere maximalizovaný potenciál potrebný pre trh práce. Aby bola chudoba zredukovaná, treba sa zamerať na hodnotový systém jednotlivcov, rozvíjať ich osobnostné kvality a dosiahnuť, aby sa stali atraktívnejšími pre budúcich zamestnávateľov. V rámci tohto prístupu je tiež v rámci spoločnosti a na trhu práce jasne badateľná diferenciácia jednotlivcov z hľadiska genderu, triedy či etnickej príslušnosti (Stephens, Leach, 1998).

Ako však upozorňuje Townsend (1979), stále väčší počet ekonómov sa odchyľuje od predpokladov ortodoxných teórií a prikláňa sa k radikálnej teórii alebo tiež teórii segmentácie trhu. Tá je založená na tvrdení, že trh práce je značne reštriktívny, a to v tom zmysle, že niektorým jedincom nie je možné nadobudnúť vyššie vzdelanie, obsadiť lepšie platenú pozíciu alebo inými spôsobmi prijímať opatrenia zamerané na zvýšenie ich atraktivity pre trh práce. Flanagan (in: Fields, 2009) konštatuje, že jadrom akejkoľvek teórie segmentácie trhu práce je mechanizmus, alebo inštitucionálne prekážky, ktoré obmedzujú súťaž tým, že bránia mobilite medzi jednotlivými segmentmi trhu práce.

Jedným z viacerých prístupov v rámci tejto teórie je prístup duálneho trhu práce, ktorý rozvinuli medzi inými tiež Doeringer a Piore (1970). V rámci prístupu duálneho trhu práce je chudoba vnímaná ako vyplývajúca skôr z nedostatku dobrých pracovných miest, ako z nedostatočného úsilia chudobných získať kvalifikáciu a osvojiť si potrebné zručnosti (Fields, 2009). Taktiež Lewis, Webley a Furnham (in: Riegel, 2007) vnímajú trh práce ako rozdvojený, pričom primárny sa vyznačuje stabilitou a vysokou mzdou, kým sekundárny je nestabilný a s nízkou mzdou. Vinu za to do určitej miery pripisujú zlej interakcii vlády a odborov.

2.2 Štruktúralne teórie chudoby

Štruktúralne teórie vysvetľujú chudobu na základe štruktúral-

nych faktorov pôsobiacich na celospoločenskej úrovni (Stephens, Leach, 1998).

Medzi kauzálne faktory, vedúce k chudobe a k jej pretrvávaniu, Llewellyn, Agu a Mercer (2008) radia nerovnosti na trhu práce, vzťah hospodárskej politiky k trhu práce, nezamestnanosť, predčasný odchod do dôchodku, prepúšťanie, nízke mzdy a ďalšie.

Funkcionalistická teória

O rozvoj funkcionalistickej teórie sa zaslúžili najmä Talcott Parsons a jeho študenti Kingsley, Davis a Wilbert Moor počas 40. rokov 20. storočia. Vo svojich prácach poukazujú na skutočnosť, že každá spoločnosť má ľudí s odlišným sociálnym statusom a „funkčnou pozíciou“. Aby sa však dosiahlo, že budú naplnené všetky pozície, je nevyhnutné rozlišovať stimuly a odmeny. Vyššie materiálne podnety znamenajú vyššie pracovné a spoločenské postavenie, a teda vyššiu motiváciu jedincov.

Chudoba je teda funkčným posilnením základov, na ktorých sú postavené štruktúry sociálnej nerovnosti. Robert Holman (1978) na základe tejto teórie poukázal na tri spôsoby, ako chudoba v spoločnosti funguje:

1. Odôvodňuje chudobu a bohatstvo – chudobní sú sami zodpovední za svoj stav, a to v dôsledku pokorného postoja a slabosti (v tomto bode je zreteľná spojitosť s individuálnymi teóriami),
2. Znižuje vyhliadky na zmenu – i keď sú chudobní značne narastajúcou minoritou, spoločnosť ako taká je kategorizovaná do jednotlivých tried, pričom každá z nich má vlastný systém motivácií. To znamená, že chudobní nemôžu očakávať žiadnu osobitnú pozornosť alebo sympatie od tých, ktorí sú nad nimi.
3. Opiera sa o pracovníkov vykonávajúcich „špinavú“ prácu – každá spoločnosť vyžaduje, aby boli vykonané aj úlohy a práce nepríjemné, „podradné“, „špinavé“. Práve chudobní sú tými, ktorí výkon týchto prác zabezpečujú (Stephens, Leach, 1998).

Gans (in: Townsend 1979) poukazuje na niektoré rozmery funkcií chudoby, pričom vo svojich úvahách zohľadňuje Mertonovo tvrdenie, že položky, ktoré sú pre niektoré podskupiny v spoločnosti funkčné, môžu byť zároveň dysfunkčné pre ostatné. Upozorňuje na to, že spoločnosť je navonok taká posadnutá „nákladmi“ na chudobu, že nedokáže identifikovať príslušné benefity alebo hodnoty, ktoré sú prospešné. On sám popisuje 15 funkcií chudoby, medzi inými aj:

- Hygienickú – Chudoba pomáha zabezpečiť, že budú vykonávané aj tzv. špinavé, nebezpečné a nedôstojné práce.
- Produkčnú – umožňuje vytváranie trhov a prác obsluhujúcich chudobných.
- Kompenzačnú – chudobní ľudia nakupujú produkty a služby, ktoré by inak neboli žiadané.
- Tíšiacu – chudoba poskytuje príležitosť charite, dobročinnosti a podobne.
- Absorpčnú – chudobní, keďže nemajú iné východisko, absorbujú ekonomické a politické náklady (odpady) technologických a ekonomických zmien (Riegel, 2007).

Gans (in: Stephens, Leach, 1998) však upozorňuje, že pretože je chudoba prospešná pre zvýhodnené skupiny, bude existovať aj naďalej. Netvrdí, že chudoba by mala pretrvávať, avšak ako naznačujú ním definované funkcie chudoby, veľké množstvo skupín s dobrým spoločenským postavením má záujem na jej zachovaní.

Marxistická teória

Marxistická teória a jej čelný predstaviteľ Karl Marx označuje za hlavnú príčinu chudoby kapitalizmus, ktorý umiestňuje vlastníctvo a kontrolu nad trhom práce do rúk súkromných jednotlivcov a skupín. Výsledkom potom je mnoho chudobných ľudí. Cieľom kapitalistov totiž je investovať svoj zisk a kapitál do vytvárania ďalšieho bohatstva, zatiaľ čo pracovníci vstupujú na trh práce s cieľom získať primeraný príjem a zabezpečiť si prijateľnú životnú úroveň. Ako však upozorňoval Marx, mzdy pracovníkov nie sú vždy na ta-

kej úrovni, aby ich dostatočne zabezpečili pred pádom do chudoby. Pracovníci však majú málo možností: buď predajú svoju prácu za mzdu stanovenú kapitalistami, alebo žijú z nedostatočných sociálnych dávok.

Marx poukazoval na to, že kapitalistický systém nemôže prežiť bez adekvátnej ponuky pracovnej sily. Preto kapitalisti požadujú prebytok pracovnej sily, aktívnej aj rezervnej. Práve expanziu a kontrakciu rezervnej pracovnej sily považoval za faktory riadiace pohyb miezd.

Z toho pramenilo jeho presvedčenie, že kapitalistický systém je založený na ekonomickej nerovnosti. Rezervná pracovná sila, žijúca z neadekvátnych sociálnych dávok, je pripravená a ochotná nahradíť aktívnu pracovnú silu, ak tá nebude akceptovať nízke platy. Z toho vyplýva, že chudoba v kapitalistickej spoločnosti je založená na náraste nezamestnaných.

Marx veril, že štát prispieva k udržaniu tohto vykorisťovateľského systému tým, že podporuje ekonomicke a ideologické záujmy vládnucej triedy. Namiesto toho, aby sa usiloval o zníženie chudoby, jeho hlavnou snahou je udržanie sily kapitalistického systému a hromadenie zisku. Chudobu sa snažil znížiť prostredníctvom systému štátnych dávok, ktoré by síce mohli znížiť niektoré sociálne problémy, ale zároveň nechávajú status quo neporušený (Stephens, Leach, 1998).

Zhrnutie

Teoretické vymedzenie chudoby ako takej a jej príčin je dôležité a môže napomôcť ľahšiemu pochopeniu jednotlivých krokov a snáh o jej redukciiu či elimináciu. V závislosti od príčin chudoby rozlišujeme dve skupiny teórií chudoby: individualistické teórie, ktoré identifikujú hlavné príčiny chudoby v rámci jednotlivcov samotných (napr. teória minoritných skupín, teória sub-kultúr a ortodoxné ekonomicke teórie chudoby); a štrukturálne teórie, ktoré vysvetľujú chudobu na základe štrukturálnych faktorov pôsobiacich na celospoločenskej úrovni (napr. funkcionalistická a Marxistická

teória). Teória minoritných skupín identifikuje špecifické charakteristiky skupín chudobných ľudí, no zároveň vysvetľuje ich chudobu ako dôsledok individuálneho zlyhania, t. j. vidí chudobných ako skupinu, ktorá je neochotná alebo neschopná, až patologicky slabá na to, aby zabránila vlastnej chudobe. Teória sub-kultúr predpokladá, že najchudobnejšia časť spoločnosti tvorí sub-kultúru, ktorá má špecifické charakteristiky, je samoudržiavacia a vytvára vyššie riziko medzigeneračného prenosu chudoby. Medzi jej charakteristiky patria ekonomické rysy, ako napr. nezamestnanosť, vykonávanie nekvalifikovaných profesií za minimálnu mzdu či absencia úspor; a tiež sociálne a psychologické charakteristiky, ako napr. nevhodné bytové podmienky, vyššia incidencia závislostí, časté využívanie násilia. Ortodoxné ekonomické teórie chudoby vysvetľujú chudobu prostredníctvom ekonomických nedostatkov na strane jednotlivcov, t. j. všeobecných schopností pracujúcich ovplyvnených genetickou výbavou a formovaných prostredím a výchovou, ktoré im bráni obsadiť dobre platenú pozíciu alebo inými spôsobmi prijímať opatrenia zamerané na zvýšenie ich atraktivity pre trh práce. Funkcionalistická teória popisuje chudobu z hľadiska funkcií, ktoré plní v spoločnosti (napr. hygienickú, produkčnú, kompenzačnú) a zároveň upozorňuje na riziko, že prosperosť chudoby pre zvýhodnené skupiny bude prispievať k jej pretrvávaniu. Marxistická teória považuje za hlavnú príčinu chudoby kapitalizmus založený na ekonomickej nerovnosti, v ktorej je vlastníctvo a kontrola nad trhom práce v rukách súkromných jednotlivcov a skupín. Tí požadujú prebytok pracovnej sily, aktívnej aj rezervnej, pričom rezervná pracovná sila, žijúca z neadekvátnych sociálnych dávok, je pripravená a ochotná nahradiť aktívnu pracovnú silu, ak tá nebude akceptovať nízke platy.

Otázka do diskusie

- Aký význam zohrávajú teórie chudoby v praxi sociálnej práce?

Úlohy

- Porovnajte vnímanie príčin chudoby z hľadiska jednotlivých teórií.
- Pokúste sa vyhľadať ďalšie teórie popisujúce príčiny chudoby a pokúste sa ich zaradiť medzi individualistické alebo štruktúrne teórie

Zoznam použitej literatúry

- DOERINGER, P. B., PIORE, M. J. 1970. *Internal Labor Markets and Manpower Analysis*. 344 p. [online]. Dostupné na internete: <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED048457.pdf>
- FIELDS, G. S. 1980. *Poverty, inequality and development*. Cambridge: Cambridge University Press, 281 s. ISBN 0 521 29852 0.
<https://doi.org/10.1017/CBO9780511572173>
- LLEWELLYN A., AGU, L., MERCER, D. 2008. *Sociology for social workers*. Cambridge: Polity Press, 337 p. ISBN-13: 978-07456-3697-9.
- REICHEL, J. 2009. *Kapitoly metodologie sociálních výzkumů*. Praha: Grada Publishing, 184 s. ISBN 97-8802-473-00-66.
- STEPHENS, P., LEACH, A., TAGGART, L. 1998. *Think Sociology*. Cheltenham: Stanley Thomas Ltd., 632 s. ISBN 0 7487 2563 6.
- TOWNSEND, P. 1979. *Poverty in the United Kingdom: a survey of household resources and standarst*. Los Angeles: University of California Press, 1216 s. ISBN 0-520-03976-9.
<https://doi.org/10.1525/9780520325760>

3 Koncepty chudoby

CIEĽ KAPITOLY:

Na konci tejto kapitoly by ste mali:

- *Rozumieť pojmu koncepty chudoby*
- *Vedieť, ako je chudoba definovaná z hľadiska jednotlivých konceptov*

Ako sme už uviedli, v súčasnosti neexistuje jednotná exaktná definícia chudoby, ktorá by zohľadňovala všetky jej dimenzie. Nao-pak, v odbornej literatúre sa môžeme stretnúť s viacerými platnými definíciami, pričom každá odráža konkrétny uhol pohľadu jej au-tora, ako aj konkrétnu dimenziu, na ktorú sa autor zameriava. Spô-sob definovania chudoby ako sociálneho javu je do značnej miery ovplyvnený taktiež konceptuálnym poňatím, z ktorého autor či au-tori definícií vychádzajú.

U jednotlivých autorov sa môžeme stretnúť so zatriedeniami konceptuálnych vymedzení podľa rôznych kritérií, pričom nie je výnimkou, že sa niektoré z nich v určitých oblastiach prekrývajú. Ako sme si však mohli všimnúť, spoločným znakom sú pokusy o spájanie týchto konceptov do dvojíc, ktoré sú navzájom v opozit-nom postavení.

Príkladom takejto kategorizácie môže byť spájanie dvojíc jednot-livých konceptov pracovníkmi projektu Europa-Universität Viadri-na Frankfurt (in: Ondrejko, 2009), prostredníctvom ktorého sa snažili bojovať proti redukcii chudoby na chudobu založenú na ne-dostatočnom príjme. Na túto kategorizáciu vo svojej práci bližšie poukazuje taktiež Ondrejko (2009). Ide o nasledujúce koncepty:

Tabuľka 1 Koncepty chudoby

Prístup podľa disponibilných prostriedkov	Prístup podľa životnej situácie
Absolútna chudoba	Relatívna chudoba
Materiálna chudoba	Nemateriálna chudoba
Objektívna chudoba	Subjektívna chudoba
Primárna chudoba	Sekundárna chudoba
Permanentná chudoba	Temporálna chudoba

Zdroj: Europa-Universität Viadrina Frankfurt, in: Ondrejko, 2009

Do istej miery s odlišným vymedzením sa môžeme stretnúť u Mareša (1999), ktorý uvádza, že existujú najmä protikladné dvojice konceptov:

- *absolútny alebo relatívny,*
- *priamy alebo nepriamy,*
- *objektívny alebo subjektívny,*
- *preskriptívny alebo konsenzuálny.*

Žilová (2005) uvádza rozdelenie konceptov chudoby tak, že pri ich členení berie do úvahy viacero hľadísk, a to:

- *príčiny vzniku chudoby – stará a nová chudoba*
- *vonkajšiu transparentnosť – zjavná a skrytá chudoba*
- *ekonomickú merateľnosť – absolútna a relatívna chudoba*
- *individuálne a spoločenské hodnotenie – objektívna a subjektívna chudoba.*

S odlišným prístupom pri vymedzení jednotlivých tipov či konceptov chudoby sa môžeme stretnúť napríklad u dvojice autorov **Armania-Kepuladze a Kepuladze (2021)**, ktorí na základe literatúry

ry a normatívnych dokumentov zoskupili koncepty chudoby do viacerých skupín – klastrov.

Klaster základných typov chudoby

Do tejto skupiny zaraďujú autori absolútnu chudobu (absolute poverty), miernu chudobu (moderate poverty) a relatívnu chudobu (relative poverty).

Absolútna chudoba. Tomeš (2001) definuje absolútnu chudobu ako stav, keď nedostatok (alebo absolútny nedostatok) prostriedkov neumožňuje uspokojovať základné životné potreby do tej miery, že je ohrozená samotná existencia človeka a hrozí mu smrť. Z toho vyplýva, že tento koncept je priamo spojený s určitou minimálnou hranicou, na ktorej musia byť uspokojované základné potreby jednotlivcov. Ide najmä o potreby ako strava, ošatenie a bývanie a ich neuspokojovanie by bolo priamym ohrozením života jednotlivca. Tieto potreby sa všeobecne považujú za konštantné, a preto sa hranica absolútnej chudoby nemení so zmenou životnej úrovne v spoločnosti, ale bola fixne stanovená na \$1 na deň, túto hranicu však Svetová banka v roku 2008 zrevidovala na sumu 1,25 na deň (Ravallion, 2010). V roku 2017 hranicu absolútnej chudoby Svetová banka redefinovala na \$1,90 na deň a následne v septembri 2022 na \$2,15 na deň (www.worldbank.org). Medzi významných zástancov tohto konceptu patril Amartya Sen, ktorú upozorňoval na to, že v pojme chudoby existuje určité nezredukovateľné absolútne jadro, ktorým je napríklad hlad (Vaňo, 2005). Tento druh chudoby je však typický pre rozvojové krajiny. U nás sa týka veľmi malého počtu obyvateľov, pričom ide najmä o ľudí bez domova.

Relatívna chudoba. Podľa Townsenda (1979) jednotlivci, rodiny alebo skupiny sú relatívne chudobní vtedy, keď nemajú zdroje potrebné na zaistenie takého druhu stravy, participácie, životných podmienok a pôžitkov, ktoré sú zvyčajné v danej spoločnosti. Z toho vyplýva, že v rámci tohto konceptu sa chudoba hodnotí na

základe porovnávania situácie jednotlivcov či rodín s celkovou životnou úrovňou konkrétnej spoločnosti. Ako uvádzajú Ravallion a Chen (2009), vo väčšine krajín zastúpených v OECD sa hranica relatívnej chudoby pohybuje v rozmedzí od 40 % do 60 % priemerného príjmu alebo mediánu ekvivalentného príjmu. V členských krajinách EÚ, a teda aj v Slovenskej republike, je hranicou relatívnej chudoby 60 % mediánu ekvivalentného príjmu. Tento koncept má, tak ako ostatné, svojich zástancov, ale i odporcov. Sen (in: Vaňo, 2005) koncept relatívnej chudoby odmietal preto, že úroveň chudoby sa mení v závislosti od toho, ako spoločnosť bohatne. Na druhej strane zástancovia tohto prístupu, medzi ktorých môžeme zaradiť napríklad Atkinsona či Townsenda, argumentovali v jeho prospech, že hranica chudoby stanovená ako konštantný podiel príjmu umožňuje to, čo oni nazývajú vyčíslenie nákladov na sociálne začlenenie (Ravallion, Chen, 2009).

Miernu chudoba. Za miernu chudobu sa považuje situácia, keď príjem a spotreba jednotlivca a domácnosti sú vyššie ako náklady na potravinový kôš, ale nemôžu dosiahnuť najnižšiu úroveň blahobytu (Armania-Kepuladze a Kepuladze, 2021). Medzinárodná hranica chudoby Svetovej banky pre miernu chudobu závisí od zaradenia krajiny do konkrétnej príjmovej skupiny (krajiny s nízkym, nižším stredným alebo vyšším stredným príjmom). Tieto národné hranice chudoby zvyčajne zodpovedajú minimálnej sume pokrývajúcej základný spotrebný kôš (Bargain a Aminjonov, 2021).

Klaster chudoby z hľadiska hodnotenia

Hodnotenie chudoby zahŕňa nejaký druh politického rozhodnutia v oblasti sociálnej politiky o tom, že hranica chudoby reprezentuje kritérium, podľa ktorého sa rozhoduje, ktorí občania potrebujú špeciálne výhody a dávky od štátu na doplnenie ich vlastných príjmov. Preto je dôležité, aby bola chudoba založená na určitom objektívnom prístupe. Avšak ako upozorňujú viacerí sociológovia (Berger, Luckmann, in: Mareš, 1999), to, čo ľudia považujú za sku-

točnosť, sa pre nich nakoniec skutočnosťou stáva. Preto je dôležité brať do úvahy tiež subjektívne vnímanie chudoby. Do tejto skupiny sú zaradené objektívna a subjektívna chudoba.

Objektívna chudoba. Koncept objektívnej chudoby je založený na stanovení hranice chudoby zvonku, na základe určitých objektívnych kritérií a bez ohľadu na názory ľudí, ktorí sú za chudobných považovaní. Objektívnou chudobou sa označuje stav, keď nie sú podľa názoru spoločnosti uspokojované základné ľudské potreby na spoločensky prijateľnej úrovni (Žilová, 2005). Goedhart et al. (1977) tento koncept nazývajú aj definíciou „životného minima“. Základnou myšlienkou je, že ľudská bytosť má určité základné potreby, ktoré musia byť naplnené – jedlo, ošatenie, bývanie atď. Je teda úlohou kompetentných predstaviteľov štátu, aby na základe určitých objektívnych ukazovateľov a výsledkov meraní stanovili výšku príjmu, ktorý v nevyhnutnej miere postačuje na uspokojovanie všetkých relevantných potrieb.

Subjektívna chudoba. Subjektívna chudoba je koncept, ktorý nevychádza z objektívne určených štandardov, ale je založený na pocitoch jednotlivcov či rodín, ktorí sa cítia chudobní, bez ohľadu na to, aká je oficiálna, spoločnosťou určená hranica chudoby. Vnímanie stavu chudoby je pritom u jednotlivca alebo v rodine ovplyvnené viacerými faktormi, ako sú príjem, výška výdavkov potrebných na uspokojenie potrieb, ale aj mierou aspirácií, ambícií daného jedinca a porovnávaním svojich možností spotreby so spotrebou bohatých (Mareš, 1999). Z toho vyplýva, že miera subjektívnej chudoby v danej spoločnosti môže byť a aj zvyčajne je vyššia ako miera objektívnej chudoby. Ako však upozorňuje Tomeš (2001), aj napriek tomu má skúmanie subjektívnej chudoby veľký vplyv na formovanie politiky, keďže aj napriek svojej relatívnej platnosti individuálne hodnotenie stavu chudoby reálne odráža sebahodnotenie, sebaidentifikáciu jednotlivých sociálnych skupín občanov.

Klaster druhov chudoby podľa pôvodu

Z hľadiska pôvodu rozlišujeme primárnu a sekundárnu chudobu.

Primárna chudoba. Arnania-Kepuladze a Kepuladze (2021) charakterizujú primárnu chudobu ako nedostatočný príjem na uspokojenie základných potrieb (jedlo, ošatenie...) a udržanie fyziologickej efektívnosti za podmienok racionálneho vynakladania s existujúcim príjmom.

Sekundárna chudoba. Tá je charakterizovaná ako stav, keď v podmienkach nedostatku finančných prostriedkov jedinec či domácnosť pociťuje nedostatočnosť uspokojovania základných potrieb kvôli iracionálnemu využívaniu existujúcich zdrojov.

Klaster druhov chudoby z hľadiska ich manifestácie

Do tejto skupiny Arnania-Kepuladze a Kepuladze (2021) zaraďujú registrovanú a neregistrovanú chudobu. V domácej literatúre tieto typy chudoby naplňajú aj niektoré charakteristiky skrytej a zjavnej chudoby (napr. Žilová, 2005).

Registrovaná chudoba. Ide o chudobu, ktorá sa dá oficiálne rozoznať. Miera registrovanej chudoby sa odráža v štatistikách a meraniach štátu. Aj preto sa nazýva tiež oficiálnou chudobou. Registrovaná, či oficiálna chudoba sa spája s hranicou chudoby stanovenou v danej krajine.

Neregistrovaná chudoba. Neregistrovaná chudoba je chudoba, ktorá v skutočnosti existuje, ale nie je oficiálne definovaná, a preto môže byť neviditeľná (Arnania-Kepuladze a Kepuladze, 2021). Do tejto kategórie by sme mohli zaradiť jednotlivcov a domácnosti, ktorí z rôznych príčin nie sú zahrnutí v oficiálnych štatistikách. Taktiež do tejto skupiny môžeme zaradiť jednotlivcov a domácnosti, ktorých príjem je síce vyšší než oficiálne stanovená hranica chudoby,

avšak stále nie je dostatočný na to, aby členovia týchto domácností dosiahli životnú úroveň, aká je obvyklá vo väčšine spoločnosti.

Klaster druhov chudoby z hľadiska povahy chudoby

Do tohto klastra jeho autori zaraďujú monetárnu, materiálnu a ekonomickú chudobu.

Monetárna chudoba – je peňažná chudoba a je spájaná s chýbajúcim alebo nedostatočným príjmom, nedostatočnou úrovňou ekonomických príjmov.

Materiálna chudoba – je definovaná ako nedostatok materiálnych zdrojov potrebných na uspokojovanie každodenných potrieb. Na rozdiel od monetárnej chudoby tak nesúvisí s príjmom, ale so spotrebou.

Ekonomická chudoba – je koncept aplikovaný na práceschopné obyvateľstvo, ktoré si v dôsledku konjunktúry alebo iných príčin vzniknutých na trhu práce, nedokáže zabezpečiť primerané životné podmienky. Ekonomická chudoba je širší pojem než len nedostatok financií a zahŕňa menej príležitostí na zamestnanie, a teda aj pridelovanie a privlastňovanie si zdrojov (Armania-Kepuladze a Kepuladze, 2021).

Klaster druhov chudoby z hľadiska jej udržateľnosti

Z hľadiska udržateľnosti chudoby autori Armania-Kepuladze a Kepuladze (2021) zaraďujú udržateľnú/tradičnú chudobu, štruktúrálnu chudobu, cyklickú chudobu, plávajúcu chudobu, chronickú chudobu, situačnú chudobu a novú chudobu.

Udržateľná/tradičná chudoba – tento koncept popisuje situáciu, keď sa chudoba reprodukuje najmä medzigeneračne či už na úrovni rodiny alebo celej komunity či spoločnosti. Tento typ chudoby

sa, nezávisle od príčin chudoby, vyznačuje samoreprodukciou, čím vytvára kruh chudoby. Udržateľná chudoba je svojou podstatou blízka štrukturálnej chudobe.

Štrukturálna chudoba – je vnímaná ako neoddeliteľná súčasť verejného života rozvojových aj rozvinutých krajín. Je spôsobená osobitosťami štruktúry alebo riadenia spoločnosti, ktorý nie je možné vyriešiť sociálnym pokrokom. Štrukturálna chudoba je pripisovaná ľuďom a rodinám, ktorých možnosť chudobu prekonať je minimalizovaná v dôsledku vylúčenia.

Chronická chudoba – je stav, keď dochádza k dlhodobej systematickej recidíve chudoby lokalizovanej v určitých skupinách alebo regiónoch, v ktorých sa niekoľko generácií nedokáže vyrovnáť s príčinami chudoby a minimalizovať ich dôsledok. Chudoba je v tomto prípade vnímaná ako nezvratný jav, ktorý prináša výrazné zmeny v životnom štýle obyvateľstva, v normách správania, v psychológii človeka a jeho myslení.

Plávajúca chudoba (Floating poverty) – autori tento typ chudoby popisujú ako stav, keď časť chudobných dostane príležitosť vymaniť sa zo stavu chudoby a naopak, časť strednej triedy sa v dôsledku rôznych príčin do stavu chudoby prepadne. K tomuto konceptu môžeme zaradiť tiež jav, keď sa ekonomická situácia jednotlivca či domácnosti v určitom životnom období zhorší natoľko, že klesne pod hranicu chudoby a v inom období sa zasa zlepší.

Cyklická chudoba – je úzko spojená s epizodickou alebo dočasnou chudobou. Epizodická alebo dočasná chudoba – je jav, pri ktorom sa jednotlivci či domácnosti v dôsledku rôznych faktorov na relatívna krátky čas ocitajú pod hranicou chudoby. Po prekonaní týchto faktorov sa z chudoby opätovne vymania.

Situačná chudoba – tento koncept popisuje upadnutie jednotlivca či domácnosti do stavu chudoby v dôsledku rôznych náhodných

životných udalostí (choroba, strata zamestnania, narušenie rodinného fungovania a pod.) alebo vplyvom nesprávneho správania sa jednotlivca alebo domácnosti. Tento typ chudoby je príznačný najmä pre rozvinuté krajiny.

Nová chudoba – tento druh je spojený s postavením jednotlivcov na trhu práce. Je označovaná taktiež ako vertikálna chudoba a týka sa najmä nezamestnaných, zamestnaných, ktorých príjem je príliš nízky, rodičov samoživiteľov či osôb, ktoré sú nejakým spôsobom diskvalifikované na trhu práce. Ako poukazuje Bucher (2010), nová chudoba sa spája najmä s vyspelými krajinami, respektíve krajinami v procese transformácie. Jej označenie korešponduje so skutočnosťou, že pred industrializáciou spoločnosti tento druh chudoby neexistoval, pretože v podstate neexistoval trh práce, ako ho poznáme dnes, neexistovala platená práca, a teda ani ohrozenie stratif platenú prácu. I keď v minulosti v Európe dominovala najmä stará chudoba, od konca sedemdesiatych rokov sa posúva práve k novej chudobe.

Klaster druhov chudoby podľa distribúcie

Do tejto skupiny môžeme zahrnúť endemickú chudobu, lokálnu chudobu, individuálnu chudobu a globálnu chudobu.

Endemická chudoba – je označovaná aj ako rozšírená chudoba alebo kolektívna chudoba a nastáva vtedy, keď krajina v dôsledku nízkej ekonomickej prosperity nie je schopná zabezpečiť primerané životné podmienky pre obyvateľstvo. Charakterizujú ju ukazovatele ako nízky HDP na obyvateľa, nízka úroveň konečnej spotreby, nízka stredná dĺžka života, vysoká úmrtnosť a pod.

Lokálna chudoba – tento koncept popisuje chudobu určitých geografických regiónov, samostatných sociálnych alebo demografických skupín.

Individuálna chudoba – popisuje individuálnu úroveň chudoby – zameriava sa na individuálnu skúsenosť jednotlivcov, pričom vychádza z materiálneho aj nemateriálneho vnímania chudoby.

Globálna chudoba – je považovaná za najväčší problém modernej spoločnosti. Je lokalizovaná najmä v rozvojových krajinách a je priamo spojená s absolútnou chudobou.

Klaster exklúzie

Do tejto skupiny môžeme zaradiť sociálnu, politickú, kultúrnu a spirituálnu chudobu.

Sociálna chudoba – je označovaná tiež ako chudoba znevýhodnených skupín (ľudia vo vyššom veku, ľudia so zdravotným postihnutím, mnohohetné rodiny, jednorodičovské rodiny a pod.). Odborníci upozorňujú, že tento typ chudoby je jedným z najťažších konceptov, pričom niektorí ju vnímajú ako vylúčenie zo spoločnosti, v ktorej jednotlivec žije, ako dôsledok slabej podpory rodiny. V tomto prípade je sociálna chudoba spájaná s nedostatkom alebo absenciou sociálneho kapitálu. Iný názor na sociálnu chudobu ju spája s asociatívnymi prvkami spoločnosti (ľudia bez domova, ľudia trpiaci závislosťami a pod.). V tomto prípade je tento typ chudoby nazývaný tiež asociatívna chudoba.

Politická chudoba – politická chudoba je popisovaná ako neschopnosť určitých skupín obyvateľstva efektívne participovať na demokratických procesoch. Ľudia strácajú možnosť ovplyvňovať aktuálne spoločensko-politické procesy v krajine a chrániť svoje záujmy. Zaujímajú pasívnu pozíciu a stávajú sa skôr pozorovateľmi spoločenského a politického diania. Túto pasívnu pozíciu však nezaujímajú iba extrémne chudobní, marginalizovaní jednotlivci, ale tiež príslušníci intelektuálnej elity krajiny – učitelia, zdravotníci, výskumní pracovníci a pod., ktorí môžu byť buď ohrození ekonomickou chudobou, alebo novou chudobou, a ktorí sú v dôsledku

nízkych príjmov alebo ich nedostatku viac zaujatí riešením ekonomického zabezpečenia svojich potrieb než účasťou na spoločensko-politickom živote spoločnosti.

Kultúrna chudoba – je kombináciou presvedčení, postojov, hodnôt a správania, ktoré vyplývajú z udržateľnej chudoby. Nereagujú na zmenu štrukturálnych podmienok naopak, majú skôr narastajúcu tendenciu. Levis (1969) uvádza, že život v chudobe mení morálku ľudí a tí si osvojujú zvyky a správanie charakteristické pre konkrétnu lokalitu či komunitu. Kultúrna chudoba sa tak stáva základom chudoby budúcich generácií. Je výsledkom ekonomickej chudoby a je vnímaná ako súčasť kultúrnej chudoby.

Spirituálna chudoba – ide o špecifickú formu chudoby, ktorá nepoukazuje na morálny charakter alebo nízku úroveň duchovného a morálneho rozvoja človeka, ale na jeho neschopnosť zabezpečiť sa bez pomoci charity alebo majetných jednotlivcov.

Ako môžeme vidieť v predchádzajúcom texte, je možné vymedziť mnoho konceptov či spôsobov vnímania chudoby. Je to spôsobené rôznorodosťou príčin a komplexnosťou fenoménu chudoby. Je tiež zrejmé, že v niektorých prípadoch je veľmi ťažké, ak nie nemožné, určiť presnú hranicu medzi jednotlivými konceptami, a preto sa niektoré z nich môžu javiť ako prelínajúce sa a naopak, niektoré z uvedených konceptov sa môžu navzájom vylučovať.

Zhrnutie

V súčasnosti neexistuje jednotná exaktná definícia chudoby, ktorá by zohľadňovala všetky jej dimenzie. Môžeme sa stretnúť s viacerými platnými definíciami, pričom každá odráža zatriedenie konceptuálnych vymedzení chudoby podľa rôznych kritérií s tendenciou spájať tieto koncepty do dvojíc, ktoré sú navzájom v opozitnom postavení. Medzi základné druhy chudoby radíme absolútnu chudobu, keď nedostatok prostriedkov neumožňuje

uspokojovať základné životné potreby do tej miery, že je ohrozená samotná existencia človeka a hrozí mu smrť; relatívnu chudobu, keď absentujú zdroje potrebné na zaistenie takeého druhu stravy, participácie, životných podmienok a požitkov, ktoré sú zvyčajné v danej spoločnosti; a mierna chudoba, keď príjem a spotreba jednotlivca a domácnosti sú vyššie ako náklady na potravinový kôš, ale nemôžu dosiahnuť najnižšiu úroveň blahobytu. Z hľadiska hodnotenia rozoznávame objektívnu chudobu ako stav, keď nie sú podľa názoru spoločnosti uspokojované základné ľudské potreby na spoločensky prijateľnej úrovni (životné minimum), a subjektívnu chudobu založenú na pocitoch jednotlivcov či rodín, ktorí sa cítia chudobní, bez ohľadu na to, aká je oficiálna, spoločnosťou určená hranica chudoby. Podľa pôvodu poznáme primárnu chudobu ako nedostatočný príjem na uspokojenie základných potrieb; a sekundárnu chudobu vznikajúcu pre iracionálne využívanie existujúcich zdrojov v podmienkach dostatku finančných prostriedkov.

Otázky do diskusie

- Ako sa konceptuálne vymedzenie chudoby odráža v sociálnej politike SR?
- Z akého konceptu vychádza definícia hmotnej núdze?

Úlohy

- Vyhľadajte si 5 definícií chudoby od rôznych autorov a pokúste sa ich charakterizovať z hľadiska prístupu (ekonomický vs. multidimenzionálny) a konceptuálnej príslušnosti.
- Zistite, z akého konceptuálneho vymedzenia chudoby vychádzajú opatrenia sociálnej pomoci na Slovensku.

Zoznam použitej literatúry

- ARNANIA-KEPULADZE, T. G., KEPULADZE, G. A. 2021. Poverty definitions diversity and clusters of poverty. In: *Journal of the Belarusian State University. Philosophy and Psychology*. 2:21 – 28.
- BARGAIN, O. AMINJONOV, U. 2021. Poverty and COVID-19 in Africa and Latin America. In: *World Development*. Vol. 142, ISSN 0305-750X.
<https://doi.org/10.1016/j.worlddev.2021.105422>
- BUCHER, S. 2010. Chudoba a determinanty zdravia vplyvajúce na zdravotný a sociálny rozvoj spoločnosti. In: *Zdravie ako základný predpoklad rozvoja ľudského potenciálu*. Podhájska: Východoeurópska agentúra pre rozvoj, s. 24 – 31. ISBN 978-80-970277-1-1.
- Fact Sheet: An Adjustment to Global Poverty Lines*. 2022. [online]. Dostupné na internete: <https://www.worldbank.org/en/news/factsheet/2022/05/02/fact-sheet-an-adjustment-to-global-poverty-lines>
- GOEDHART, T. et al. 1977. The Poverty Line: Concept and Measurement. In: *The Journal of Human Resources*. vol. 12, no. 4. [online]. Dostupné na internete: <http://links.jstor.org/sici?sici=0022166X%281977%2912%3A4%3C503%3ATPLCAM%3E2.0.CO%3B2-A>
<https://doi.org/10.2307/145372>
- LEWIS, O. 1969. Culture of poverty. In: *Moynihan DP. On understanding poverty: perspectives from the social sciences*. New York: Basic Books, p. 187 – 220.
- MAREŠ, P. 1999. *Sociologie nerovnosti a chudoby*. Praha: Slon, s. 148. ISBN 80-85850 61-3.
- ONDREJKOVIČ, P. 2009. *Chudoba, prostitúcia, drogy a samovraždy – príčinné súvislosti*. Sládkovičovo: Vysoká škola Visegrádu, 148 s. ISBN 978-80-89267-28-6.
- RAVALLION, M. 2010. *Poverty Lines across the World. Policy Research Working Paper*. [online]. Dostupné na internete: http://www.wds.worldbank.org/external/default/WDSContentServer/1W3P/IB/2010/04/27/0001583_9_20100427143536/Rendered/PDF/WPS5284.pdf
<https://doi.org/10.1596/1813-9450-5284>
- RAVALLION, M., CHEN, S. 2009. *Weakly Relative Poverty. Policy Research Working Paper*. Washington DC: Development Research Group, World Bank. [online]. Dostupné na internete: <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/4168/WPS4844.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
<https://doi.org/10.1596/1813-9450-4844>
- TOMEŠ, I. 2001. *Sociálna politika, teorie a mezinárodní zkušenost*. Praha: Socioklub, 262 s.
- TOWNSEND, P. 1979. *Poverty in the United Kingdom: a survey of household resources and standarst*. Los Angeles: University of California Press, 1216 s. ISBN 0-520-03976-9.
<https://doi.org/10.1525/9780520325760>
- VAŇO, M. 2005. *Sociálna politika*. Bratislava: Slovak Academic Press, 212 s. ISBN 80 89104-65-7.
- ŽILOVÁ, A. 2005. *Chudoba a jej premeny na Slovensku*. Badín: MENTOR, 162 s. ISBN 80-968932-2-X.

4 Meranie chudoby

CIEĽ KAPITOLY:

Na konci tejto kapitoly by ste mali:

- *Vedieť definovať hranicu chudoby*
- *Poznať hranicu chudoby z hľadiska vybraných konceptov*
- *Poznať vybrané spôsoby merania chudoby*

Konkrétny koncept, ktorý najviac zodpovedá vnímaniu chudoby v danej spoločnosti, ovplyvňuje taktiež spôsob jej merania. Meranie chudoby môžeme chápať ako identifikáciu chudobných a zároveň „agregáciu“, teda určenie úrovne chudoby v danej spoločnosti podľa jednotlivých ukazovateľov (Sen, Foster in: Ringen, 2005).

Východiskovým bodom väčšiny meraní je určenie *hranice chudoby*. Tá zvyčajne špecifikuje príjem potrebný na nákup základných tovarov a služieb alebo úroveň spotreby jednotlivcov či domácností. Ako poukazuje Morduch (2005), identifikácia chudobných na základe príjmu alebo spotreby pod danou hranicou umožňuje odborníkom určiť rozsah chudoby, zamerať zdroje a sledovať účinnosť opatrení zameraných na znižovanie tohto sociálneho problému.

Ako sme už uviedli, nikdy sa nemeria chudoba ako taká, vždy ide iba o meranie určitého aspektu alebo dimenzie. Jedným z dôvodov je, že neexistuje ideálny indikátor chudoby. Odborníci venujúci sa tejto problematike odporúčajú využívať kombináciu objektívnych a subjektívnych ukazovateľov spolu s absolútnymi veličinami, rovnako ako aj miery vzťahujúce sa na konkrétnu situáciu jedincov alebo rodín, či na určité celospoločenské štandardy (Potůček, 1999). Z praktického hľadiska sa najčastejšie vedci zameriavajú na chudobu ako nedostatok prostriedkov. Neadekvátny príjem je totiž jasný, je relatívne jednoduché ho vyčíslieť a bezprostredne sa jednotlivca

dotýka. Ďalším dôvodom je, že príjem koreluje s inými oblasťami, ktoré sú síce rovnako dôležité, ale oveľa ťažšie merateľné (Morduch, 2005).

Spôsoby merania chudoby

V nasledujúcom texte sú uvedené vybrané spôsoby merania chudoby.

Meranie chudoby na základe príjmu

Medzi najčastejšie využívané indikátory pri meraní chudoby patrí príjem jednotlivcov či domácností. Spôsob určenia hranice chudoby na základe príjmu pritom môže byť dvojaký, a to vzhľadom na príjmové rozloženie v spoločnosti, alebo vzhľadom na uznaný minimálny štandard (Mareš, 1999).

V súvislosti s týmto spôsobom merania chudoby však Ringen (in: Perry, 2002) upozorňuje, že príjem nemá absolútnu vypovedajúcu hodnotu pri zisťovaní vylúčenia, ktoré je dôsledkom nedostatku zdrojov, keďže môže dôjsť k situácii, že domácnosť, napriek svojmu nízkemu príjmu, depriváciu v spotrebe nepocituje. Na druhej strane jednotlivci či domácnosti s príjmom vyšším ako stanovené minimum ju pociťovať môžu. Jedným z dôvodov môže byť skutočnosť, že pri meraní chudoby na základe príjmu sa síce zohľadňuje výška zdrojov, ale neberie sa do úvahy rozsah potrieb a ani štruktúra a veľkosť výdavkov, ktoré môžu, a aj zvyčajne sú v jednotlivých rodinách rozličné (Mareš, 1999).

Meranie chudoby na základe spotreby a výdavkov

Ďalším zo spôsobov merania chudoby je zisťovanie spotreby, respektíve výdavkov na ňu. Ohľad sa pritom berie nielen na jej rozsah, ale i na štruktúru. Mareš (1999) rozlišuje v rámci merania chudoby na základe zisťovania spotreby a výdavkov *absolútnu mieru* a *relatívnu mieru*.

V súvislosti s absolútnou mierou je jedným z najznámejších prístupov meranie na základe tzv. **koša tovarov**. Táto metóda spočíva v tom, že odborníci určia zoznam minimálnych potrieb pre domácnosti rôznej veľkosti a zloženia. Hranica chudoby býva pritom väčšinou vyjadrená nie priamym vymenovaním tovarov a služieb, ale výpočtom minimálnych nákladov na ich uspokojovanie. Pri vypočítavaní tejto sumy nákladov je pritom nevyhnutné brať na zreteľ rozdielnosť nárokov podľa veku, pohlavia, fyzickej námahy, zdravotného stavu, bývania a pod (Mareš, 1999).

Kritici tejto metóde vyčítajú, že i keď je prispôsobovaná zmenám cenovej úrovne, neodráža rast životného štandardu spoločnosti. Problémom môže byť tiež konflikt medzi názorom expertov, ktorí takýto kôš zostavujú, a skutočným správaním konzumentov. Takýto spôsob sa v súčasnosti používa napr. v USA (Mareš, 1999).

V prípade relatívnej miery chudoby zisťovanie nadväzuje na relatívnu definíciu chudoby vychádzajúcu najčastejšie z deprivácie životného štýlu, ktorú sformuloval Townsend (1979). Ten sa prikláňa k tomu, aby indikátory deprivácie stanovili experti. Tento spôsob merania je mimoriadne vhodný v prípade, že nie je možné zistiť príjem jednotlivcov alebo rodín, a to preto, že sú napríklad zapojení v sivej ekonomike a podobne (Guio, 2005; Guio, Maquet, 2006). Najznámejším spôsobom merania v kontexte spotreby je Townsendov „index mnohonásobnej deprivácie“. Ten je zostavený z vybraných položiek charakterizujúcich určitý nedostatok (chýba teplé jedlo, WC v byte, dovolenka mimo bydlisko...). Index nemeria iba materiálnu, ale aj psychickú a sociálnu depriváciu. Hranica chudoby je stanovená porovnávaním deprivácie meranej týmto indexom a príjmom vyjadreným ako násobok výšky nároku na sociálnu podporu. Čím viac výška príjmov alebo zdrojov klesá, tým viac rastie miera deprivácie (Mareš, 1999).

Meranie chudoby založené na subjektívnych výpovediach

Subjektívne štandardy sú založené na názore ľudí na výšku príjmu, ktorý im zabezpečuje uspokojenie základných potrieb. Berú do

úvahy skutočnosť, že chudoba je sociálne konštruovanou kategóriou a nie iba niečím, čo môže určiť pozorovateľ zvonku, bez ohľadu na okolnosti a hodnoty spoločnosti. Jedným zo spôsobov, ako stanoviť subjektívnu hranicu chudoby, je určiť minimálne množstvo peňazí potrebných na chod domácnosti pri uspokojení iba jej základných potrieb. Na rozdiel od štátom určeného životného minima to v tomto prípade neurčujú experti, ale verejnosť. Tento koncept vychádza z predpokladu, že chudobu môžu najlepšie posúdiť tí, ktorí s ňou majú skúsenosť (Mareš, 1999).

Aj pri tomto spôsobe merania sa môžu vyskytnúť určité problémy. Podľa Goedharta et al. (1977) hrozí, že respondent neporozumie konceptu vlastného príjmu tak, ako ho vnímajú odborníci, interakcia medzi výskumníkom a respondentom ovplyvní výsledky, alebo že respondent bude zámerne skresľovať svoje preferencie.

Zhrnutie

Hranica chudoby špecifikuje príjem potrebný na nákup základných tovarov a služieb, alebo úroveň spotreby jednotlivcov či domácností a tvorí východisko väčšiny meraní chudoby. Tento prístup k meraniu chudoby je praktický na určenie rozsahu chudoby, no nemusí odrážať stav všetkých objektívnych a subjektívnych ukazovateľov. Meranie chudoby na základe príjmu môže byť vzhľadom na príjmové rozloženie v spoločnosti alebo vzhľadom na uznaný minimálny štandard, nemá však absolútnu vypovedajúcu hodnotu pri zisťovaní vylúčenia, ktoré je dôsledkom nedostatku zdrojov. Subjektívne hodnotenie chudoby sa nemusí zhodovať s objektívnym hodnotením výšky príjmu. Meranie chudoby podľa rozsahu a štruktúry spotreby, respektíve výdavkov na ňu, rozlišuje absolútnu a relatívnu mieru chudoby. Pri absolútnej miere sa zohľadňuje tzv. kôš tovarov, zahŕňajúci zoznam minimálnych potrieb pre domácnosti rôznej veľkosti a zloženia. V prípade relatívnej miery je hranica chudoby stanovená porovnávaním deprivácie meranej indexom mnohonásobnej deprivácie a príjmom vyjadreným ako násobok výšky nároku na sociálnu podporu. Meranie chudoby

založené na subjektívnych výpovediach vychádza z predpokladu, že chudobu môžu najlepšie posúdiť tí, ktorí s ňou majú skúsenosť. V tomto prípade teda určuje minimálne množstvo peňazí potrebných na chod domácnosti pri uspokojení iba jej základných potrieb verejnosti a nie experti.

Otázka do diskusie

- Ako sa spôsob merania chudoby konkrétne odráža v praxi?

Úloha

- Pokúste sa vyhľadať ďalší spôsob merania chudoby.

Zoznam použitej literatúry

- GOEDHART, T. et al. 1977 The Poverty Line: Concept and Measurement. In: *The Journal of Human Resources*. vol. 12, no. 4. [online]. Dostupné na internete: <http://links.jstor.org/sici?sici=0022166X%28197723%2912%3A4%3C503%3ATPLCAM%3E2.0.CO%3B2-A>
<https://doi.org/10.2307/145372>
- GUIO, A. C., MAQUET, I. E. 2006. „Material deprivation and poor housing“. [online]. Dostupné na internete: http://193.166.173.45/eusilc/guio_maquet.pdf
- GUIO, A. M. 2005. Material deprivation in the EU. In: *Statistics in focus*, no. 21 [online]. Dostupné na internete: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_OFFPUB/KS-NK-05-021/EN/KS-NK-05-021-EN.PDF ISSN 1024-4352> ISSN 1024-4352
- MAREŠ, P. 1999. *Sociologie nerovnosti a chudoby*. Praha: Slon, s. 148. ISBN 80-85850-61-3.
- MORDUCH, J. 2005. *Concepts of poverty*. [online]. Dostupné na internete: [http://unstats.un.org/unsd/methods/poverty/2.%20Chapter%202%20\(15-06\).doc](http://unstats.un.org/unsd/methods/poverty/2.%20Chapter%202%20(15-06).doc)
- PERRY, B. 2002. The mismatch between income measures and direct outcome measures of poverty. In: *Social Policy Journal of New Zealand*, no. 19 [online]. Dostupné na internete: <https://www.msd.govt.nz/documents/about-msd-and-our-work/publications-resources/journals-and-magazines/social-policy-journal/spj19/19-pages-101-127.pdf>
- POTŮČEK, M. 1999. *Křižovatky české sociální reformy*. Praha: SLON, 317 s. ISBN 80-85850-70-2.
- RINGEN, S. 2005. Problém chudoby – několik doporučení k definici a měření. In: *Sociologický časopis/Czech Sociological Review*, roč. 41, č. 1, s. 125 – 139. ISSN 0038-0288.
- TOWNSEND, P. 1979. *Poverty in the United Kingdom: a survey of household resources and standards*. Los Angeles: University of California Press, 1216 s. ISBN 0-520-03976-9. <https://doi.org/10.1525/9780520325760>

5 Chudoba vs. sociálne vylúčenie

CIEĽ KAPITOLY:

Na konci tejto kapitoly by ste mali:

- *Vedieť definovať pojem sociálne vylúčenie*
- *Vedieť, čo viedlo k presunu dôrazu z konceptu chudoby na koncept sociálneho vylúčenia*
- *Vedieť, kde vznikol a ako sa vyvíjal pojem sociálne vylúčenie*
- *Vedieť identifikovať rozdiely medzi francúzskou tradíciou a severoamerickou tradíciou sociálneho vylúčenia*

Zmenu zamerania a presun záujmu od chudoby k sociálnemu vylúčeniu považujú Džambazovič a Gerbery (2005) za jednu z najvýznamnejších udalostí, ku ktorej došlo v teórii a praxi sociálnej politiky v rámci Európskej únie. Zmena (kvalitatívna aj kvantitatívna) vo vnímaní chudoby vyvolala potrebu širšie definovať chudobu a tiež zamerať sa na procesy a mechanizmy, ktoré jednotlivcom a skupinám znemožňovali vymaniť sa z nej. Tradične sa riziko chudoby v Európe spájalo so začiatkom a koncom životného cyklu. Práve v týchto fázach bol najväčší rozdiel medzi potrebami podmienenými vekom a schopnosťou zabezpečiť si príjem prostredníctvom práce. Z toho vyplýva, že typickými ohrozenými skupinami v prvej polovici 20. storočia boli deti a starší ľudia. Tento druh chudoby býva označovaný ako stará chudoba. Od konca 60. rokov 20. storočia sa ale v Európe začala pozornosť upriamovať na nový sociálny fenomén – novú chudobu. Tá bola založená na tom, že sa postupne v životnom aj rodinnom cykle jednotlivcov začali objavovať body, v ktorých boli jednotlivci, ale aj celé rodiny vystavené vysokému riziku chudoby (napr. mladé rodiny, mladí ľudia po ukončení vzdelávania a pod.). Nová chudoba už teda neohrozovala

iba deti a seniorov, ale zasahovala ľudí zo širšieho spektra sociálno-ekonomických skupín. V 70. a 80 rokoch 20. storočia dochádzalo vplyvom viacerých udalostí (napr. nárast nezamestnanosti, zmeny na trhu práce, deindustrializácia...) k nárastu novej chudoby, z ktorej sa stala téma vedeckých aj politických diskusií.

Room (in: Džambazovič, Gerbery, 2005) vymedzil základné charakteristiky presunu od starej chudoby k novej chudobe:

- *nárast počtu osôb závislých od rôznych foriem sociálnej pomoci v dôsledku nezamestnanosti. Najmä dlhodobá nezamestnanosť zvyšuje riziko chudoby a závislosti od rôznych foriem sociálnej pomoci;*
- *rast nezamestnanosti a neistota v zamestnaní sú príčinou toho, že sa riziko chudoby reálne dotýka veľkej časti populácie vrátane strednej triedy. Vzniká nová kategória pracujúcej chudoby. Popri raste nezamestnanosti sa tiež zvyšuje podiel dlhodobej nezamestnanosti a tiež podiel osôb s fragmentarizovanou pracovnou kariérou;*
- *nárast počtu dlhodobo zadlžených jednotlivcov a domácností. Dlhý vyplývajúce napr. z nedostatočnej disciplíny pri splácaní pôžičiek či z nehradenia nákladov na elektrinu, nájomné a pod., boli výsledkom nielen zníženia príjmu, ale tiež neschopnosti jednotlivca či domácnosti udržať vyrovnaný rozpočet s obmedzeným príjmom či neprímeraných výdavkov;*
- *nárast počtu jednorodičovských rodín (najčastejšie na čele s matkou) ako dôsledok rodinného správania. Tieto rodiny sú častými žiadateľmi o sociálnu pomoc, tiež pre svoju zraniteľnosť v prípade vysokej miery nezamestnanosti;*
- *nárast počtu ľudí bez domova. Práve tí sú najzreteľnejším prejavom novej chudoby a sú odkázaní na okamžitú pomoc;*
- *koncentrácia tých, ktorí boli postihnutí novou chudobou do určitých mestských oblastí, čím došlo k ohrozeniu sociálnej štruktúry a verejného poriadku v týchto oblastiach;*
- *nárast počtu osôb na sekundárnom trhu práce. Celé skupiny boli odkázané prevažne na tento trh práce, čo spôsobilo napr. feminizáciu chudoby.*

Prechod od konceptu chudoby ku konceptu sociálneho vylúčenia je podľa Rooma (in: Mareš, 2000) výsledkom snahy zachytiť nové črty chudoby, ktorá v 80. rokoch 20 storočia narastala. Najvýznamnejšími črtami sú:

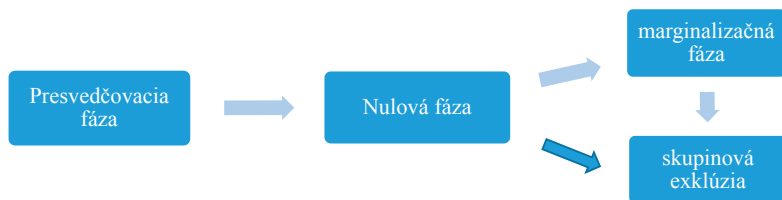
- *pretvávanie chudoby v čase*
- *priestorová koncentrácia*
- *marginalizácia, prejavy patologického správania, vzdorovanie normám majoritnej spoločnosti sprevádzajúce priestorovú koncentráciu*
- *závislosť od sociálneho štátu*
- *rozpad tradičných sociálnych inštitúcií (napr. rodiny)*

5.1 Genealógia konceptu sociálneho vylúčenia

Tradične nebol pojem vylúčenie vnímaný primárne v negatívnych súvislostiach. Odsúvaní boli jednotlivci či skupiny, ktoré porušovali normy či konformitu v skupine, ale tiež napríklad cudzinci spochybňujúci univerzálnu platnosť hodnôt, noriem a sociálnych inštitúcií konkrétnej spoločnosti, prípadne sa iným spôsobom odlišovali. Okrem ochrany a zaisťovania konformity slúžilo vylúčenie tiež ako nástroj posilňovania zdieľanej skupinovej identity, vnútornej súdržnosti a integrity v konkrétnej spoločnosti. Táto funkcia sa využívala najmä v obdobiach krízy, keď boli ohrozené a oslabené kľúčové sociálne inštitúcie danej spoločnosti (Mareš, Sirovátka, 2008).

Z uvedeného vyplýva, že odsúvanie – vylučovanie niektorých jedincov či skupín na okraj spoločnosti sa považuje za prirodzený prejav sociálnej kontroly. Skupina/spoločnosť prirodzene reaguje na prítomnosť člena/členov, ktorí svojou nonkonformitou ohrozujú jej vnútornú kohéziu. Túto reakciu môžeme pritom vymedziť prostredníctvom niekoľkých fáz:

V prvej – presvedčovacej fáze sa skupina snaží presvedčiť člena, prečo je dobré správať sa v súlade so skupinovými normami a hodnotami. Ak sa im to podarí, fungovanie a rovnováha v skupine sa

Obrázok 1: Reakcia skupiny na odlišnosť člena. Zdroj (Novotná, 2010)

obnoví. Ak sa ale člen naďalej správa nekonformne, reakcia skupiny sa dostane do druhej – nulovej fázy. V tejto fáze nekonformného člena ostatní prehliadajú, čím sa ho skupina snaží prinútiť k zmene. Ak k nej nedôjde, nastáva marginalizačná fáza, v ktorej je nekonformný člen odsunutý na vnútorný okraj skupiny a tam ho ostatní konformní členovia iba trpia. K marginalizačnej fáze môže dôjsť tak v prípade uzatvorenej skupiny (z ktorej vylúčenie nie je možné), ako aj v prípade otvorenej skupiny (kde možnosť vylúčiť nekonformného člena zostane nevyužitá). V prípade otvorenej skupiny môže marginalizácia vyústiť až do vylúčenia/exklúzie nekonformného člena, ktorou ho skupina zbavuje členstva a tiež prístupu k svojim zdrojom. V niektorých prípadoch môže k vylúčeniu dôjsť aj bez predchádzajúcej marginalizácie (Novotná, 2010).

Podľa Agulnika a kol. (2002) sa dá koncept sociálneho vylúčenia spojiť s Weberom, ktorý označil vylúčenie za formu sociálneho uzatvárania sa. Cieľom tohto procesu bola snaha jednej skupiny zabezpečiť si privilegované postavenie na úkor inej skupiny prostredníctvom procesu podriadenosti. Podobne Jordan (in: Agulnik a kol., 2002) upozorňoval na aktívne vylučovanie jednej skupiny druhou a ako príklad uvádzal či už vedomú alebo nevedomú diskrimináciu, obmedzený prístup k vyššiemu vzdelávaniu, ale tiež napríklad využívanie systému „našich ľudí“, známostí pri rozdeľovaní vyšších pracovných pozícií.

Genealógiu konceptu sociálneho vylúčenia popísali vo svojich prácach Silver (1994), Silver, Miller (2006), Daly (www.aei.pitt.edu), Peace (2001) a iní.

Krajinou, ktorá sa spája so vznikom a rozvojom konceptu sociálnej exklúzie, je Francúzsko. Exklúzia sa stala predmetom diskusie už v 60. rokoch 20. storočia. Politici, aktivisti, úradníci, novinári a akademici však upozorňovali na vágnosť tohto pojmu, ktorým poukazovali skôr na chudobných než na exkludovaných. V 80. rokoch krajina čelila ekonomickej kríze nasledovanej krízou sociálnou a politickou. Pojem vylúčenie sa začal prehodnocovať a používať na označovanie rôznych druhov sociálneho znevýhodnenia.

K identifikácii vylúčenia ako sociálneho problému došlo v čase, keď Francúzsko dokončovalo svoj systém sociálneho zabezpečenia a povojnový ekonomický rast sa značne spomaľoval. Termín sociálna exklúzia sa vo všeobecnosti pripisuje Renému Lenoirovi, ktorý bol vtedajším štátnym tajomníkom v Chiracovej vláde. V 70. rokoch spojil pojem exklúzia s prívlastkom sociálna a použil ho na označenie, podľa jeho odhadov, desatiny francúzskej populácie zahŕňajúcich ľudí s mentálnym a telesným postihnutím, ľudí vo vyššom veku, ľudí závislých, osamelých rodičov, multiproblémové domácnosti, jedincov s delikventnými prejavmi v správaní a iné skupiny. Poukazoval na to, že všetky tieto skupiny prepadávali cez oficiálnu záchrannú sieť a boli nechránené v rámci sociálneho poistenia.

V 70. rokoch Francúzska ľavica začala rozlišovať medzi objektívnou a subjektívnou exklúziou. Kým objektívnu exklúziu pripisovala odcudzeniu a strate osobnej autonómie v kapitalizme, v prípade subjektívnej exklúzie sa diskurz zameriaval na konflikt urbánnych mas so sociálnou mobilitou. Na exklúziu nazerali ako na stav, ktorý sa v určitom zmysle môže vzťahovať prakticky na každého jednotlivca či skupinu. Hoci pojmy exklúzia a tiež pridruženie boli v 70. rokoch skôr ideologickými pojmami, zotavovanie sa spoločnosti z ekonomickej krízy jasne ukázalo, že existujú skupiny, ktorých problémy ekonomickej rast nevyrieši. Koncom 70. rokov sa teda sociálne vylúčenie začalo používať na označenie tých, „na ktorých ekonomickej rast zabudol“. Následne v 80. rokoch sa začal pojem pridruženie spájať s mladými ľuďmi, ktorí opúšťali školu bez adekvátnych zručností a neboli schopní nájsť si zamestnanie.

V polovici 80. rokov tak pravica, ako aj komunisti (opozícia), obviňovali socialistickú vládu z rastúcej nezamestnanosti a tiež z toho, čo nazývali „novou chudobou“. V reakcii na túto kritiku vláda začala upriamovať pozornosť a začala hovoriť o „vylúčení“, ktoré sa týkalo nielen dlhodobej a opakujúcej sa nezamestnanosti, ale aj stále sa zvyšujúcej nestability sociálnych väzieb (nestability rodín, jednorodičovských domácností, sociálnej izolácie, úpadku triednej solidarity, trhu práce a pod.), pričom tento fenomén nemal iba materiálne, ale aj duchovné a symbolické aspekty.

5.2 Rozšírenie konceptu v rámci Európskej únie

Z Francúzska sa diskusia o vylúčení rýchlo rozšírila do zvyšku Európy, pričom v priestore Európskej únie prevládal príklon práve k francúzskej tradícii, ktorá vníma sociálne vylúčenie ako multidimenzionálny proces. Už v 70. až 80. rokoch boli spustené tzv. Poverty Programs, v ktorých si EÚ kládla za cieľ získať informácie o povahe sociálnych problémov v členských krajinách a ktoré boli neskôr zastrešené konceptom sociálneho vylúčenia (Silver, Miller, 2006; Gerbery, Džambazovič, 2011). V nasledujúcom období vzniklo viacero významných dokumentov, v ktorých bola sociálna exklúzia a taktiež sociálna inklúzia ďalej konceptualizovaná. Medzi najvýznamnejšie dokumenty patria:

Tabuľka 2: Dokumenty EÚ

1975 – 1994	Poverty programs
	– 12/1975 – 11/1981 – Poverty 1 Programme – 1/1985 – 12/1988 – Poverty 2 Programme – 7/1989 – 6/1994 – Poverty 3 Programme
1989	Uznesenie Rady o „boji proti sociálnemu vylúčeniu“
	– položilo základ súčasného chápania sociálnej exklúzie – boj proti sociálnemu vylúčeniu je možné považovať za dôležitú súčasť sociálneho rozmeru vnútorného trhu

1992	Odporúčanie Rady Európy o „Spoločných kritériách týkajúcich sa dostatočných zdrojov a sociálnej pomoci v systémoch sociálnej ochrany“
	– aby uznali „základné právo osoby na dostatok zdrojov a sociálnej pomoci na život v súlade s ľudskou dôstojnosťou ako súčasť komplexného a dôsledného úsilia v boji proti sociálnemu vylúčeniu“
1992	Odporúčanie Rady o „Konvergencii cieľov a politík sociálnej ochrany“
	– porovnateľné trendy vo väčšine členských štátov môžu vyvolať spoločné problémy. Konvergencia by sa mala ďalej podporovať stanovením stratégie konvergence, ktorá sa v podstate skladá z identifikácie „spoločných cieľov
1997	„Modernizácia a zlepšenie sociálnej ochrany v Európskej únii“
	– systémy sociálnej ochrany, ktoré zďaleka nepredstavujú ekonomickú záťaž, môžu pôsobiť ako produktívny faktor, ktoré môžu prispieť k hospodárskej a politickej stabilite, a ktoré môžu pomôcť hospodárstvám EÚ dosahovať lepšie výsledky.
1997	Amsterdamská zmluva
	– Nový právny základ pre boj proti sociálnemu vylúčeniu
1999	Oznámenie Európskej komisie o „Zosúladenej stratégii modernizácie sociálnej ochrany“
	– Implementácia Amsterdamskej zmluvy. – štyri všeobecné ciele, ktoré určila Komisia: 1. zabezpečiť, aby sa práca oplátila a zabezpečiť bezpečný príjem, 2. zabezpečiť bezpečnosť dôchodkov a udržateľnosť dôchodkových systémov, 3. podporiť sociálne začlenenie, 4. zabezpečiť vysoko kvalitnú a udržateľnú zdravotnú starostlivosť.
2000	Lisabonská stratégia
	<i>Ciele</i> 1. prechod k ekonomike a spoločnosti založenej na vedomostiach (proces štrukturálnej reformy a dokončenie budovania vnútorného trhu) 2. modernizácia európskeho sociálneho modelu, najmä investovaním do ľudí a bojom proti sociálnej izolácii 3. udržanie zdravého ekonomického prostredia a ekonomického rastu aplikáciou vhodnej makroekonomickej politiky.

2010	Európa 2020
	<i>Stratégia Európa 2020 by mala umožniť EÚ dosiahnuť rast, ktorý je:</i> – inteligentný vďaka rozvoju znalostí a inovácie; – udržateľný na základe ekologickejšieho a konkurencieschopnejšieho hospodárstva, ktoré efektívnejšie využíva zdroje; – inkluzívny so zameraním na posilnenie zamestnanosti a sociálnej a územnej súdržnosti. <i>Európska únia si v rámci tejto ambície stanovila päť hlavných cieľov, ktoré mala dosiahnuť do roku 2020:</i> 1. zvýšiť mieru zamestnanosti obyvateľstva vo veku 20 – 64 rokov minimálne na 75 %; 2. investovať 3 % hrubého domáceho produktu do výskumu a vývoja; 3. znížiť emisie skleníkových plynov aspoň o 20 %, zvýšiť podiel obnoviteľných zdrojov energie na 20 % a zvýšiť energetickú účinnosť o 20 %; 4. znížiť mieru predčasného ukončenia školskej dochádzky pod 10 % a zvýšiť podiel obyvateľov s ukončeným vysokoškolským vzdelaním na najmenej 40 %; 5. znížiť počet osôb ohrozených chudobou alebo sociálnym vylúčením o 20 miliónov.
2017	Európsky pilier sociálnych práv
	<i>Tri oblasti:</i> – Rovnosť príležitostí a prístup na trh práce – Spravodlivé pracovné podmienky – Sociálna ochrana a začleňovanie

Zdroj: Vlastné spracovanie podľa Daly (www.aei.pitt.edu)

Problematika sociálnej exklúzie a inklúzie zastávala a stále zastáva v politike Európskej únie významné miesto. Z obsahového hľadiska môžeme obdobie implementácie pojmu sociálneho vylúčenia v politike Európskej únie rozdeliť na dve etapy. Prvou etapou je obdobie od 1989 do roku 1994. V tom období obmedzila Európska únia svoju angažovanosť v oblasti sociálneho vylúčenia na snahu o zdôvodnenie významu sociálneho vylúčenia ako sociálneho fenoménu v Európe. Môžeme to vidieť aj v tom, že sa sociálne vylúčenie v tom období objavovalo najmä v uzneseniach, odporúčaniach a pod. Tieto dokumenty však boli nezáväzná a via-

ceré členské štáty a aj Únia samotná, síce označili sociálne vylúčenie za „nežiaducu črtu modernizácie spoločnosti“, avšak neexistoval žiadny významný program činnosti zameraný na jeho redukciu. Zmenu prinieslo až prijatie Lisabonskej stratégie, na základe ktorej bol zavedený koordinovaný program o sociálnom vylúčení. Tento program bol navrhnutý tak, aby členské štáty prijali boj proti sociálnemu vylúčeniu za ústredný bod plánovania a rozvoja sociálnej politiky. Na naplnenie tohto cieľa lisabonský proces zahŕňal viaceré kroky: (1) odsúhlasenie spoločných cieľov v oblasti sociálneho vylúčenia, (2) pravidelné predkladanie národných akčných plánov, v ktorých si členské štáty stanovujú svoje plány politiky zamerané na splnenie spoločných cieľov, (3) vzájomné hodnotenie a hodnotenie týchto plánov a stratégií zo strany EÚ, (4) vývoj ukazovateľov sociálneho vylúčenia a (5) vytvorenie päťročného akčného programu spoločenstva (na roky 2002 – 2006) na financovanie výskumu v členských štátoch (Daly, www.aei.pitt.edu).

Ako môžeme vidieť z predchádzajúceho textu, koncept sociálneho vylúčenia sa postupne vyvíjal až do dnešnej podoby.

V súčasnosti môžeme sociálne vylúčenie definovať ako komplexný, multidimenzionálny a dynamický koncept, ktorý vo všeobecnosti odkazuje na obmedzené možnosti jednotlivcov participovať ekonomicky, sociálne, kultúrne a politicky. Tento koncept tiež odkazuje na posilnené procesy, ktoré stoja za kumuláciou zraniteľnosti a oslabením sociálnych práv (Bohnke, 2004). Toušek (2007) definuje sociálne vylúčenie ako proces, ktorým sú jednotlivci či celé skupiny vytláčané na okraj spoločnosti a je im obmedzovaný alebo úplne znemožnený prístup k zdrojom, ktoré sú dostupné ostatným členom spoločnosti.

Podobne ako v prípade chudoby, ani v prípade sociálneho vylúčenia neexistuje jedna, všeobecne platná definícia. Väčšina odborníkov analyzuje tento sociálny fenomén s ohľadom na hranice svojho odboru: sociológovia zdôrazňujú rozdiely v správaní medzi skupinami alebo sociálnymi triedami; ekonómovia sa zameriavajú na oblasť trhu v súvislosti s chudobou (najmä trhu práce); analýza

z hľadiska sociálnej politiky sa zameriava na štátne politiky a ich vplyv. Všetky tieto stanoviská sú validné, ale všetky poskytujú iba čiastkový obraz. V snahe porozumieť sociálnemu vylúčeniu je teda takýto názor nedostatočný. Agulnik (2002) sa domnieva, že na porozumenie sociálneho vylúčenia sa ako najideálnejší javí integrovaný prístup, ktorý vychádza zo skutočnosti, že každá úroveň je ovplyvnená mnohými ďalšími úrovňami a zároveň sama na ne pôsobí. Z tohto prístupu vyplýva, že jednotlivec je priamo ovplyvnený rodinou, komunitou, ale tiež národným a globálnym kontextom. Rovnako tak komunita nie je ovplyvnená iba vplyvmi pôsobiacimi na širších úrovniach (lokálnej, národnej či globálnej), ale tiež charakteristikami svojich členov a rodín, v ktorých žijú. Môže sa to zdať zřejmé, ale je to v protiklade s mnohými existujúcimi analýzami, ktoré vnímajú osobné, rodinné a komunitné vplyvy ako v podstate samostatné faktory s ich nezávislými účinkami.

Vzhľadom na zložitosť vplyvov na jednotlivcov je ťažké vôbec pochopiť pojem „príčina“ v kontexte sociálneho vylúčenia. Ak by sme ju definovali z hľadiska filozofie ako udalosť, ktorá predchádza výsledku a bez ktorej by sa výsledok neudial, je zřejmé, že nie je možné hovoriť o jedinej príčine sociálneho vylúčenia. Treba tiež rozlišovať medzi vplyvmi pôsobiacimi v minulosti a súčasnými vplyvmi.

Vplyv minulosti predstavuje množstvo nahromadeného kapitálu (ľudského, fyzického aj finančného), či už jednotlivca alebo komunity. Čo sa týka sociálneho vylúčenia, na minulosť nemôžeme nazerať v minulom čase, ale treba ju vnímať ako východiskový bod pre súčasnosť.

Ako sme uviedli, v literatúre sa môžeme stretnúť s mnohými definíciami sociálneho vylúčenia. Základnými prvkami väčšiny týchto definícií je neúčast', multidimenzionálnosť a dynamickosť. Morgan et al. (in: Bak, 2018) na základe analýzy definícií konceptu sociálneho vylúčenia definoval jeho hlavné charakteristiky:

- Rôzne formy neúčasti. V súvislosti s neúčast'ou si treba uvedomiť, že rôzni jednotlivci môžu zažívať rôzne formy vylúčenia.

- Multidimenzionálnosť. Sociálne vylúčenie zahŕňa nielen príjmovú chudobu, ale aj iné formy zraniteľnosti.
- Dynamickosť. Pri analýze sociálneho vylúčenia treba pochopiť základné procesy a identifikovať faktory, ktoré ľudí do stavu chudoby a sociálneho vylúčenia dostávajú, a naopak, ktoré prispievajú k jeho prekonávaniu.
- Viacúrovňovosť. Hoci sociálne vylúčenie zasahuje primárne život jednotlivcov, príčiny treba hľadať na viacerých úrovniach (na úrovni jednotlivcov, domácností, komunít, inštitúcií a pod.).

Zhrnutie

Zmena (kvalitatívna aj kvantitatívna) vo vnímaní chudoby a presun záujmu k sociálnemu vylúčeniu vyvolali potrebu širšieho definovania chudoby a tiež zameranie sa na procesy a mechanizmy, ktoré jednotlivcom a skupinám znemožňovali vymaniť sa z nej. Pozornosť sa začala zameriavať na tzv. novú chudobu, ktorá okrem tradičných ohrozených skupín, ktorými sú deti a seniori, zasahuje ľudí zo širšieho spektra sociálno-ekonomických skupín. Najvýznamnejšími črtami novej chudoby sú: pretrvávajúca chudoba v čase, priestorová koncentrácia, marginalizácia, prejavy patologického správania, vzdorovanie normám majoritnej spoločnosti sprevádzajúce priestorovú koncentráciu, závislosť od sociálneho štátu a rozpad tradičných sociálnych inštitúcií. Sociálna exklúzia, t. j. vylúčovanie niektorých jedincov či skupín na okraj spoločnosti sa tradične považovalo za prirodzený prejav sociálnej kontroly. Postupne sa však rozšírilo vylúčenie ako forma sociálneho uzatvárania sa, ktorého cieľom je snaha jednej skupiny zabezpečiť si privilegiované postavenie na úkor inej skupiny prostredníctvom procesu podriadenosti.

Otázky do diskusie

- Ktorá definícia sociálneho vylúčenia je vám najbližšia a prečo?
- Ktoré práva sú obsiahnuté v troch oblastiach Európskeho piliera sociálnych práv?

Úloha

- Pokúste sa vypracovať časovú os, znázorňujúcu zmeny vo vnímaní sociálneho vylúčenia v rámci EÚ.

Zoznam použitej literatúry

- AGULNIK, P. ET AL. 2002. *Understanding Social Exclusion*. New York: Oxford University Press. ISBN 0-19-925107-X.
- BAK, C. K. 2018. Definitions and Measurement of Social Exclusion – A Conceptual and Methodological Review. In: *Advances in Applied Sociology*, Vol 8, pp. 422 – 443. <https://doi.org/10.4236/aasoci.2018.85025>
- BOHNKE, P. *Perceptions of Social Integration and Exclusion in an Enlarged Europe*. Dublin: European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions. [online]. Dostupné na internete: <http://www.eurofound.eu.int>
- DALY, M. *Social Exclusion as Concept and Policy Template in the European Union*. [online]. Dostupné na internete: www.aei.pitt.edu/9026/1/daly135.pdf
- DŽAMBAZOVIČ, R., GERBERY, D. 2005. Od chudoby k sociálnemu vylúčeniu. In: *Sociológia*, Vol. 37, No. 2. pp. 143 – 179.
- GERBERY, D., DŽAMBAZOVIČ, R. 2011. *Inovatívne orientácie v sociálnej politike: Perspektíva sociálnej inklúzie*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave. 128 s. ISBN 978-80-2998-9.
- MAREŠ, P. 2000. Chudoba, marginalizace, sociální vyloučení. In: *Sociologický časopis*, Vol. 36, No. 3, s. 285 – 297.
- MAREŠ, P., SIROVÁTKA, T. 2008. Sociální vyloučení (exkluze) a sociální začlenování (inkluzie). In: *Sociologický časopis/Czech Sociological Review*, roč. 44, č. 2, s. 113 – 138. ISSN 0038-0288.
- NOVOTNÁ, E. 2010. *Sociologie sociálních skupin*. Praha: Grada Publishing, a. s., 120 s. ISBN 978-80-247-2957-2.
- PEACE, R. 2001. Social Exclusion: A Concept in Need of Definition. In: *Social Policy Journal of New Zeland*. Issue 16, pp. 17 – 36.
- SILVER, H., MILLER, S. M. From Poverty to Social Exclusion: Lessons from Europe. In: Hartman, C., Lanham, M. D. (Eds.). *The Emerging Agenda: Poverty and Race in America*, MD: Lexington Books, pp. 57 – 70.

- SILVER, H. Social exclusion and social solidarity: Three paradigms. In: *International Labour Review*, vol. 133, 1994/5 – 6, pp. 531 – 578.
- TOUŠEK, L. 2007. Sociální vyloučení a prostorová segregace. In: *AntropoWEBZIN*, č. 2 – 3, s. 12 – 26. ISSN 1801-8807.

6 Diskurzy a paradigmy sociálneho vylúčenia

CIEĽ KAPITOLY:

Na konci tejto kapitoly by ste mali:

- *Vedieť charakterizovať jednotlivé diskurzy sociálneho vylúčenia*
- *Poznať rozdiely medzi nimi*
- *Chápať význam diskurzov pre sociálnu politiku*
- *Poznať paradigmy sociálneho vylúčenia a rozdiel medzi nimi*

Pojem sociálne vylúčenie je pomerne problematický. Ruth Levitas (2005) to odôvodňuje tým, že tento pojem predstavuje významné delenie spoločnosti na „začlenenú“ väčšinu a „vylúčenú“ menšinu. Tento spôsob delenia spoločnosti má vplyv na to, ako sú vnímané „začlenené“ a „vylúčené“ skupiny, avšak upozorňuje na to, že sa zároveň odvádza pozornosť od nerovností a rozdielov medzi týmito skupinami. V tomto kontexte sa vylúčenie javí ako v podstate periférny problém, ktorý existuje na hranici spoločnosti, a nie ako črta spoločnosti, ktorá so sebou prináša veľké nerovnosti a chronickú depriváciu veľkej skupiny ľudí. Levitas (2005) zároveň upozorňuje, že riešenie, ktoré obsahuje diskurz o sociálnom vylúčení, je minimalistické – spočíva v prechode cez hranicu s cieľom stať sa z outsidera insiderom v spoločnosti, avšak nezameriava sa a neskúma dostatočne štrukturálne nerovnosti.

6.1 Diskurzy sociálneho vylúčenia

V praxi je sociálne vylúčenie zakotvené v rôznych diskurzoch, ktoré vykresľujú tieto problémy v rôznej miere.

Levitas (2005) rozlišuje tri diskurzy¹: (1) redistribučný diskurz, (2) morálny diskurz a (3) sociálno-integračný diskurz.

Tieto diskurzy sa líšia v tom, ako charakterizujú faktory, ktoré definujú vylúčených a začlenených, a tiež spôsoby, ako možno dosiahnuť inklúziu.

I. Redistribučný diskurz

Tento diskurz má svoje korene v britskej kritickej sociálnej politike, ktorá mala v centre záujmu primárne chudobu.

Peter Townsend v roku 1979 publikoval veľkú štúdiu o chudobe. Jeho cieľom bolo nanovo definovať chudobu. Na rozdiel od dovtedajších prác a štúdií, ktoré definovali chudobu na základe príjmu potrebného na živobytie, Townsend poukazoval na to, že kľúčovou otázkou je, či ľudia majú dostatok zdrojov na to, aby sa mohli zúčastňovať na bežnom živote spoločnosti a plniť to, čo sa od nich, ako jej členov, očakávalo. Nerovnosť v prístupe k týmto zdrojom môže ovplyvniť spôsob, akým sa ľudia zúčastňovali na niektorých spoločenských udalostiach (napr. honosnosť slávenia náboženských sviatkov, pompéznosť slávenia narodenín a pod.). Townsend (in: Levitas, 2005) zároveň upozorňoval na to, že existovala úroveň zdrojov, pod ktorou sa už neznižovala miera participácie, ale rovno sa náhle odklonili od životného štýlu života spoločnosti – ľudia „odchádzali“ alebo „boli vylúčení“.

Redistribučný diskurz teda považuje za primárnu príčinu sociálneho vylúčenia chudobu a nerovnosti, ktoré pramenili z nespravodlivej redistribúcie ekonomických zdrojov, spoločenských príležitostí a politickej moci. Z toho vyplýva, že cieľom sociálnej politiky je zmierňovať sociálne nerovnosti, reagovať na sociálne riziká (napr. starobu, chorobu, invaliditu) a ich potenciálne negatívne dôsledky, a tiež minimalizovať negatívny vplyv trhového

---

¹ Diskurz Levitas (in: Palovičová, 2013) chápe ako súbor vzájomne previazaných pojmov, ktoré fungujú ako určitá matrica, prostredníctvom ktorej vnímame a chápeme sociálnu realitu.

mechanizmu (napr. nezamestnanosť, chudoba) prostredníctvom systému sociálnych dávok a služieb a zvyšovania príležitostí na sociálnu participáciu. Tvorcovia sociálnej politiky majú pritom k dispozícii viacero možných spôsobov intervencie zameraných na zmiernenie chudoby a sociálnych nerovností (Palovičová, 2013). Mareš a Sirovátka (2008) uvádzajú ako jednu oblasť nástrojov na elimináciu chudoby a nerovnosti dávky sociálneho zabezpečenia, kým Palovičová (2013) za jeden zo základných nástrojov ochrany pred chudobou považuje garanciu minimálneho príjmu, ktorý by na jednej strane zmiernoval chudobu a na druhej strane bránil marginalizácii znevýhodnených skupín.

Levitas (2005) zhrnula základné charakteristiky redistribučného diskurzu v nasledujúcich bodoch:

- zdôrazňuje chudobu ako hlavnú príčinu sociálneho vylúčenia,
- zahŕňa zníženie chudoby prostredníctvom zvýšenia úrovne dávok,
- je potenciálne schopný zohľadniť a zhodnotiť neplatenú prácu,
- za náprotivok exklúzie sa považuje občianstvo, ktoré presahuje minimalistický model inklúzie,
- diskusiu o sociálnom, politickom, kultúrnom a ekonomickom občianstve rozširuje o kritiku nerovnosti, ktorá zahŕňa (ale nie je obmedzená iba na ňu) materiálnu nerovnosť,
- zameriava sa na procesy, ktoré spôsobujú túto nerovnosť,
- znamená radikálne zníženie nerovností a prerozdelenie zdrojov a moci.

II. Morálny diskurz (diskurz underclass/podtriedy)

Tento diskurz sa sústreďuje na morálnu a behaviorálnu delikvenciu samotných vylúčených. Zdôrazňuje ako hlavnú príčinu sociálneho vylúčenia morálku a kultúru jednotlivcov a celých skupín. Chudoba, nezamestnanosť sú v rámci morálneho diskurzu vnímané ako prejav nezodpovednosti a lenivosti. Tieto vlastnosti sú pripisované celým skupinám, ktoré vykazujú určité zhodné prvky správania, ako napríklad nezamestnanosť, nekvalifikované zamest-

nanie, závislosť od sociálnych dávok, rozpad rodiny a pod. Práve závislosť od pomoci štátu je vnímaná ako hlavný dôvod pretrvávaní chudoby (Palovičová, 2013). Jednotlivci, odkázaní na dávky so sociálneho systému, boli rozdeľovaní na „zaslúžilých“ (deserving poor) a nezaslúžených chudobných (undeserving poor), teda na tých, ktorí pomoc skutočne potrebovali, a tých, ktorí iba využívali príliš štedrý a nedostatočne kontrolovaný systém. Ekonomická závislosť od sociálneho systému bola chápaná ako „závislosť“, ako patologický morálny a psychologický stav vytvorený samotným systémom dávok a podporovaný libertarianizmom, ktorý vnímal štát ako univerzálny poskytovateľ, ktorý oslaboval osobnú iniciatívu, nezávislosť a sebaúctu. Z toho vyplýva, že benefity boli pre ich prijímateľov skôr zlé ako dobré. Toto vnímanie bolo rozšírené z jednotlivcov na celé skupiny – tzv. kolektívnych chudobných. Zástancovia tohto diskurzu vnímali výdavky na sociálne zabezpečenie ako jednu z príčin vzniku „kultúry závislosti“ (Levitas, 2005). Obmedzenie sociálnej pomoci a sprísnenie nárokov malo narušiť závislosť od sociálnej pomoci a v konečnom dôsledku aj znížiť chudobu. Palovičová (2003) uvádza, že nárok na pomoc sa viaže na povinnosť zúčastňovať sa na rôznych programoch a sociálno-psychologických výcvikoch, ktorých predpokladaným cieľom bolo vštepiť človeku pracovné návyky a pomôcť mu uplatniť sa na pracovnom trhu. Povinná účasť na rôznych terapiách mala zasa za cieľ resocializovať jednotlivcov s cieľom integrovať sociálne znevýhodnené osoby naspäť do spoločnosti. Ako však ďalej upozorňuje, veľmi často boli a sú tieto programy spojené s ponížujúcimi rituálmi, napríklad zametanie ulíc v rámci verejno-prospešných prác, platenie v obchodoch jasne identifikovateľnou sociálnou kartou, povinné hľadanie si zamestnania tam, kde nie je (iba preto, aby sa mohol človek preukázať vyžadovaným potvrdením), hlásenie sa na úradoch práce, sociálnych vecí a rodiny a pod.

Morálny diskurz je však aj rodovým diskurzom. Zdôrazňuje to, čo považuje za morálnu slabosť, v ktorej hrá pohlavie dôležitú úlohu. Poukazuje napríklad na správanie neprítomných otcov, ktorí sa vyhýbajú zodpovednosti za podporu a výchovu svojich detí, mla-

dých páchatel'ov trestných činov a mladých dospievajúcich žien, ktoré majú deti mimo stabilného vzťahu a pred dovŕšením dospelosti. Zástancovia tohto diskurzu argumentujú, že vylúčenie v skutočnosti vylučujú samých seba určitým správaním, ako je drogová závislosť, kriminalita a nemanželské deti (Pierson, 2010).

Levitas (2005) zhrnula hlavné znaky morálneho diskurzu v nasledujúcich bodoch:

- prezentuje podtriedu (underclass) alebo sociálne vylúčených ako kultúrne odlišujúcich sa od väčšinovej spoločnosti,
- zameriava sa skôr na správanie chudobných ako na štruktúru celej spoločnosti,
- na výhody je nazerané skôr negatívne než pozitívne, pretože podporujú „závislosť“ ich príjemcov,
- ignoruje nerovnosti medzi zvyškom spoločnosti,
- je to rodovo podmienený diskurz zameraný na pasívnych mladých mužoch s kriminálnym správaním a slobodné matky,
- neuznáva/nezohľadňuje neplatenú prácu,
- hoci sa závislosť od štátu považuje za problém, osobná ekonomická závislosť (najmä žien a detí na mužoch) sa už ako problém nevníma. Skôr sa považuje za civilizačný vplyv na mužov.

III. Sociálno-integračný diskurz

Tretím diskurzom je sociálno-integračný diskurz. Tento diskurz sa zameriava na procesy a praktiky, ktoré narúšajú sociálne väzby v spoločnosti a môžu viesť k sociálnej izolácii a nedostatočnej sociálnej integrácii (Palovičová, 2003), pričom sa zameriava primárne na platenú prácu ako nástroj sociálnej integrácie pre ľudí v produktívnom veku. Na druhej strane je nezamestnanosť nielen príčinou nižšieho príjmu, ale tiež straty vzťahov a kontaktov v zamestnaní. Palovičová (2003) to považuje za súčasť kauzálneho procesu sociálneho vylúčenia. Práve platená práca sa považuje za spôsob dosiahnutia súdržnej spoločnosti. Levitas (in: Peterson, 2010) považuje práve tento diskurz za najvýznamnejším v sociálnej politike od

druhej polovice 90. rokov. Aj keď má spoločné črty s redistribučným diskurzom, keď využíva daňovú politiku a politiku dávok na podporu ľudí v núdzi, ak sa tí pripravujú na zamestnanie alebo si prácu hľadajú, má tendenciu porovnávať sociálne vylúčenie s vylúčením z trhu práce (Levitas, 2005).

Levitas (2005) uvádza viacero funkcií sociálno-integračného diskurzu, ktoré ho vymedzujú od redistribučného a morálneho diskurzu. Sú to tieto:

- zužuje definíciu sociálneho vylúčenia/začleňovania na účasť na platenej práci,
- vytláča otázku, prečo sú ľudia, ktorí nie sú zamestnaní, odsúdení na chudobu. V dôsledku toho však, na rozdiel od redistribučného diskurzu, nepovažuje zvýšenie úrovne dávok za prostriedok zníženia chudoby,
- zakrýva nerovnosti medzi platenými pracovníkmi,
- keďže ženy sú platené výrazne menej ako muži a existuje väčšia pravdepodobnosť, že budú zastávať slabo platenú prácu, zakrýva tiež rodové a aj triedne nerovnosti na trhu práce,
- zakrýva nerovnosť medzi tými, ktorí vlastnia väčšinu produktívneho majetku a pracujúcim obyvateľstvom,
- nedokáže adekvátne riešiť otázku neplatenej práce v spoločnosti,
- keďže ignoruje neplatenú prácu a jej rodovú distribúciu, v konečnom dôsledku to zvyšuje celkovú pracovnú záťaž žien,
- podkopáva legitímnosť neúčasti na platenej práci.

V predchádzajúcom texte sú popísané jednotlivé diskurzy v čistej forme. V praxi sa s nimi ale v takejto podobe môžeme stretnúť iba zriedka. V praxi sa jednotlivé diskurzy často prelínajú. Aj napriek tomu je dôležité, aby sme boli schopní identifikovať diskurz, ktorý prevláda v konkrétnych opatreniach konkrétnych politík. To nám umožní pochopiť smerovanie opatrení a ciele, ktoré tieto opatrenia sledujú.

Medzi tromi diskurzmi panuje skutočné napätie v tom, aké sily

formujú ľudské správanie. Do akej miery je správanie formované buď sociálnymi, ekonomickými a politickými štruktúrami, ako sú nízke príjmy, predsudky a ekonomický pokles, alebo individuálnym charakterom, osobnými atribútmi a morálnymi kódexami? Táto ústredná otázka existuje od počiatkov sociálnej práce a ako sa na takú zložitú otázku patrí, existujú dôkazy a argumenty na oboch stranách. Pojem sociálne vylúčenie môže poukazovať na obidva druhy vplyvov, a preto zostáva nevyhnutné, aby odborníci v praxi dlho a hlboko premýšľali o tom, čo je vlastne obsahom tohto pojmu, pretože od sociálnej práce sa často vyžaduje, aby presne v tejto otázke robila jemne vyvážené úsudky o správaní svojich klientov (Levitas, 2005).

Ako sme už uviedli vyššie, v praxi sa tieto diskurzy nevyskytujú v „čistej“ forme, ale sú veľmi úzko prepojené. Mareš a Sirovátka (2003) uvádzajú, že v politike sociálneho začleňovania sú všetky tieto prístupy/diskurzy prítomné, pretože redistributívna politika je nutná tam, kde integrácia na trhu práce zlyháva. Integrácia na trhu práce môže byť dosiahnutá iba pri podpore individuálnych schopností a prístupe na trh práce, ale súčasne je k nej potrebná aj individuálna zodpovednosť a vôľa. Solidarita v spoločnosti sa nevyhnutne dopĺňa s pracovnou etikou a zodpovednosťou jednotlivca. Podobne aj politika založená na ponuke participácie v komunitných a iných sociálnych aktivitách predpokladá ústretovosť a ochotu participovať v komunite na strane tých, ktorí majú byť začlenení. Podľa Mareša a Sirovátka (2008) to zodpovedá posunu v modernom chápaní občianstva ako rovnováhy práv a povinností.

6.2 Paradigmy sociálneho vylúčenia

Pojem sociálne vylúčenie je široký a jeho využívanie na označenie neustále sa meniacich podôb znevýhodnenia vyvoláva mnoho otáznikov. Silverová (1994) upozorňuje na to, že koncept sociálneho vylúčenia sa spája s novou chudobou, nerovnosťou, diskrimináciou a podtriedou a tiež s pojmami ako nadbytočnosť, irele-

vantnosť, marginalita, cudzosť, uzavretosť, odlúčenie, deprivácia, núdza a pod. Aj preto treba tento koncept definovať práve s odkazom na jeho synonymá, pretože identifikácia synonymým vylúčenia umožní vymedziť tento pojem pojmovo aj empiricky.

Na základe rôznych predstáv o sociálnej integrácii Silverová (1994) nazýva tieto typy paradigmami sociálneho vylúčenia, pričom popisuje tri paradigmy: (1) paradigmu solidarity, (2) paradigmu špecializácie a (3) paradigmu monopolu. Každá z týchto paradigiem pripisuje vylúčenie inej príčine a je založená na inej politickej filozofii – republikánstvo, liberalizmus a sociálna demokracia. Každá paradigma poskytuje vysvetlenie viacerých foriem sociálneho znevýhodnenia (ekonomického, sociálneho, politického a kultúrneho) a súčasne zahŕňa teórie o občianstve a rasovo-etnickej nerovnosti, ako aj o chudobe a dlhodobej nezamestnanosti.

I. Paradigma solidarity

Vo francúzskej tradícii k vylúčeniu dochádza vtedy, keď sa rozpadne sociálne puto medzi jednotlivcom a spoločnosťou – sociálna solidarita. Sociálny poriadok je koncipovaný ako vonkajší, morálny a normatívny a nie založený na individuálnych, skupinových alebo triednych záujmoch. Národný konsenzus, kolektívne svedomie alebo všeobecná vôľa, spája jednotlivca s väčšinou spoločnosťou prostredníctvom vertikálne prepojených sociálnych inštitúcií. Táto paradigma kladie veľký dôraz na spôsoby, akými kultúrne alebo morálne hranice medzi skupinami sociálne konštruujú dualistické kategórie na usporiadanie sveta. Rovnako ako deviácia alebo anómia vylúčenie ohrozuje a posilňuje sociálnu súdržnosť. Opakom vylúčenia z hľadiska tejto paradigmy je teda *integrácia* a procesom jej dosiahnutia je *začlenenie*. V Durkheimovom zmysle to znamená asimiláciu do dominantnej kultúry, avšak najnovšie chápanie a používanie tohto pojmu zahŕňa multikultúrne predstavy o tom, ako sa obnovuje základ solidarity. Vníma ho ako obojstranný proces, keď sa dominantná kultúra prispôsobuje menšinovej kultúre a naopak, menšinová kultúra sa prispôsobuje tej väčšinovej. Táto para-

digma vo veľkej miere čerpá z antropológie, sociológie, etnografie a kultúrnych štúdií všeobecne. Zameriava pozornosť na vylúčenie spojené so solidaritou národa, rasy, etnika, lokality, kultúrnych a iných väzieb, ktoré vymedzujú hranice medzi skupinami (Silverová, 1994; Rawal, 2008).

II. Paradigma špecializácie

V anglo-americkom liberalizme sa vylúčenie považuje za dôsledok špecializácie – sociálnej diferenciacie, ekonomickej delby práce a oddelenia jednotlivých sfér. Predpokladá sa, že jednotlivci sa líšia, čo vedie k špecializácii na trhu a v sociálnych skupinách. Táto skutočnosť poukazuje na individualistický prístup, hoci príčinné súvislosti zahŕňajú okrem individuálnych preferencií aj štruktúry vytvorené spolupracujúcimi a súperiacimi jednotlivcami – „trhmi“, združeniami a pod. Liberalizmus vníma spoločenský poriadok podobne ako ekonomiku a politiku, a síce ako sieť dobrovoľných výmen medzi autonómnymi jednotlivcami s vlastnými záujmami a motiváciami. Špecializované sociálne štruktúry sa skladajú zo samostatných, navzájom si konkurujúcich, ale nie nevyhnutne nerovných sfér, čo vedie k výmene a vzájomnej závislosti medzi nimi. Sociálne skupiny sú dobrovoľne konštituované svojimi členmi a presúvanie aliancií medzi nimi odráža ich rôzne záujmy a želania. To vytvára kultúrny a politický pluralizmus. Liberálne modely občianstva zdôrazňujú zmluvnú výmenu práv a povinností a oddelenie sfér v spoločenskom živote. Vylúčenie v kontexte paradigmy špecializácie vyplýva z neadekvátneho oddelenia sociálnych sfér, z uplatňovania pravidiel nevhodných pre danú sféru alebo z prekážok voľného pohybu a výmeny medzi jednotlivými sférami. Kvôli existencii oddelených sociálnych sfér môže mať vylúčenie viacerô príčin a rozmerov. Tá istá osoba nemôže byť vylúčená v každej sfére. Ani sociálne sféry a kategórie nie sú nevyhnutne hierarchicky usporiadané z hľadiska zdrojov alebo hodnoty. Špecializácia chráni slobody a môže byť efektívna, ak vylúčení jednotlivci majú právo prekračovať hranice. Individuálna sloboda voľby založená na rôz-

ných osobných hodnotách a psychologických motívoch zapájania sa do sociálnych vzťahov by mala viesť k skupinovej príslušnosti a lojalite, ktoré prispievajú k integrácii do spoločnosti. V rozsahu, v akom hranice skupiny bránia slobode jednotlivca zúčastňovať sa na spoločenských výmenách, je vylúčenie formou „diskriminácie“. Skupinová a trhová konkurencia a ochrana individuálnych práv štátom ale bránia fungovaniu tejto formy vylúčenia (Silverová, 1994; Rawal, 2008).

III. Paradigma monopolu

Táto paradigma vidí vylúčenie ako dôsledok vytvorenia skupinového monopolu. Vychádza vo veľkej miere z myšlienok Webera a tiež do určitej miery z myšlienok Marxa a na spoločenské usporiadanie pozerá ako na donucovacie, ktoré je založené na súbore hierarchických mocenských vzťahov. V tejto sociálno-demokratickej teórii alebo teórii konfliktov vylúčenie vzniká zo súhry triedy, postavenia a politickej moci a slúži záujmom začlenenej väčšiny. Sociálne „uzatváranie“ vzniká vtedy, keď inštitúcie a kultúrne rozdiely vytvoria nielen hranice, ktoré držia ostatných vonku proti ich vôli, ale dokonca sa používajú na udržiavanie nerovnosti. Tí, ktorí sú členmi vymedzených sociálnych entít, majú monopol na vzácne zdroje. Monopol vytvára puto spoločného záujmu medzi inak nerovnými insidermi. Nástrojom sociálnej inklúzie je v tomto prípade posilňovanie občianstva a rozšírenie rovnocenného členstva a plnej účasti v komunite aj na outsiderov. Tieto procesy sociálneho uzatvárania sú jasne čitateľné napríklad v segmentácii trhu práce. Konkrétne hranice vylúčenia môžu byť vymedzené rôznym spôsobom: v rámci alebo medzi národnými štátmi, lokalitami, firmami alebo sociálnymi skupinami (Silverová, 1994; Rawal, 2008).

Zhrnutie

Pojem sociálne vylúčenie v zmysle delenia spoločnosti na „začlenenú“ väčšinu a „vylúčenú“ menšinu odvádza pozornosť od ne-

rovnosťou a rozdielov medzi týmito skupinami. Sociálne vylúčenie je zakotvené v redistribučnom, morálnom a sociálno-integračnom diskurze. Redistributívny diskurz považuje za primárnu príčinu sociálneho vylúčenia chudobu a nerovnosti, ktoré pramenili v nespravodlivej redistribúcii ekonomických zdrojov, spoločenských príležitostí a politickej moci. Cieľom sociálnej politiky je zmierniť sociálne nerovnosti, reagovať na sociálne riziká a ich potenciálne negatívne dôsledky a tiež minimalizovať negatívny vplyv trhového mechanizmu prostredníctvom systému sociálnych dávok a služieb a zvyšovania príležitostí na sociálnu participáciu. Za jeden zo základných nástrojov ochrany pred chudobou sa považuje garancia minimálneho príjmu. V morálnom diskurze sa chudoba a nezamestnanosť vnímajú ako prejav nezodpovednosti a lenivosti, pričom za hlavný dôvod pretrvávania chudoby sa považuje závislosť od pomoci štátu, ktorý bol vnímaný ako univerzálny poskytovateľ, ktorý oslaboval osobnú iniciatívu a nezávislosť a sebaúctu. Obmedzenie sociálnej pomoci a sprísnenie nárokov, resp. ich podmienenie, malo narušiť závislosť od sociálnej pomoci a v konečnom dôsledku aj znížiť chudobu. Sociálno-integračný diskurz sa zameriava na procesy a praktiky, ktoré narúšajú sociálne väzby v spoločnosti a môžu spôsobiť sociálnu izoláciu a nedostatočnú sociálnu integráciu. Zameriava sa primárne na platenú prácu ako nástroj sociálnej integrácie pre ľudí v produktívnom veku, no zároveň nezohľadňuje nerovnosti medzi platenými pracovníkmi, rodové a aj triedne nerovnosti na trhu práce či otázku neplatenej práce v spoločnosti. Na základe rôznych predstáv o sociálnej integrácii rozlišujeme tri paradigmy sociálneho vylúčenia: paradigmu solidarity, paradigmu špecializácie a paradigmu monopolu, ktoré poskytujú vysvetlenie viacerých foriem sociálneho znevýhodnenia. Podľa paradigmy solidarity k vylúčeniu dochádza vtedy, keď sa rozpadne sociálne puto medzi jednotlivcom a spoločnosťou – sociálna solidarita. Opakom vylúčenia z hľadiska tejto paradigmy je integrácia ako obojstranný proces, keď sa dominantná kultúra prispôbuje menšinovej kultúre a naopak, menšinová kultúra sa prispôbuje tej väčšinovej. V paradigme špecializácie vylúčenie považuje za

dôsledok špecializácie – sociálnej diferenciacie, ekonomickej delby práce a oddelenia jednotlivých sfér, čo má za následok vznik samostatných, no nie nevyhnutne nerovných špecializovaných štruktúr, čo vedie k vedie ku kultúrnemu a politickému pluralizmu. Špecializácia chráni slobody a môže byť efektívna, ak vylúčení jednotlivci majú právo prekračovať hranice, v opačnom prípade je vylúčenie formou diskriminácie. Podľa paradigmy monopolu vylúčenie vzniká zo súhry triedy, postavenia a politickej moci a slúži záujmom začlenennej väčšiny, ktorá má monopol na vzácne zdroje. Nástrojom sociálnej inklúzie je v tomto prípade posilňovanie občianstva a rozšírenie rovnocenného členstva a plnej účasti v komunite aj na outsiderov.

Otázky do diskusie

- Ako rozumiete pojmu paradigma sociálneho vylúčenia?
- Ktorý diskurz prevláda v aktuálnom smerovaní EÚ v oblasti sociálneho začleňovania?

Úlohy

- Vytvorte tabuľkové porovnanie všetkých troch paradigiem.
- Vyhľadajte tri odborné vedecké texty na tému sociálneho vylúčenia a pokúste sa v nich identifikovať konkrétne diskurzy sociálneho vylúčenia

Zoznam použitej literatúry

- LEVITAS, R. 2005. *The Inclusive Society? Social Exclusion and New Labour*. New York: Palgrave MacMillan, p. 277, ISBN-13: 978-1-4039-4427-6.
<https://doi.org/10.1057/9780230511552>
- MAREŠ, P., SIROVÁTKA, T. 2008. Sociální vyloučení (exkluze) a sociální začlenování (inkluzie). In: *Sociologický časopis/Czech Sociological Review*, roč. 44, č. 2, s. 113 – 138. ISSN 0038-0288.
- PALOVIČOVÁ, Z. 2013. Sociálne vylúčenie z pohľadu normatívnej teórie. In: *Filozofia*, roč. 68, č. 7, s. 595 – 605.

- PIERSON, J. 2010. *Tackling Social Exclusion*. Abingdon: Routledge, pp. 225. ISBN 0 203-86925-7.
<https://doi.org/10.4324/9780203869253>
- RAWAL, N. 2008. Social Inclusion and Exclusion: A Review. In: *Dhaulagiri Journal of Sociology and Anthropology*, 2, pp. 161 – 180.
- SILVER, H. 1994. Social exclusion and social solidarity: Three paradigms. In: *International Labour Review*, vol. 133, 1994/5-6, pp. 531 – 578.

7 Podoby a dimenzie sociálneho vylúčenia

CIEĽ KAPITOLY:

Na konci tejto kapitoly by ste mali:

- *Poznať jednotlivé podoby a dimenzie sociálneho vylúčenia*
- *Vedieť, ako sa jednotlivé podoby sociálneho vylúčenia prejavujú u skupín ohrozených chudobou*

Sociálne vylúčenie je multidimenzionálny dynamický proces, ktorý významným spôsobom ovplyvňuje život a životné šance jednotlivcov, ale aj celých skupín. V živote konkrétneho človeka môže mať pritom sociálne vylúčenie rôznu podobu. Džambazovič a Jurásková (in: Džambazovič, Gerbery, 2004) vymedzujú tieto podoby sociálneho vylúčenia – ekonomické, kultúrne, symbolické, priestorové, politické, vylúčenie z prístupu k službám.

Ekonomické vylúčenie

Ekonomické vylúčenie chápú Džambazovič a Jurásková (in: Džambazovič, Gerbery, 2004) ako vylúčenie zo životného štandardu a životných šancí obvyklých v danej spoločnosti alebo skupine. Ukazovateľom ekonomického vylúčenia môže byť napríklad postavenie jednotlivcov na trhu práce, úroveň spotreby, príjem domácnosti, vybavenie domácnosti, majetok, ktorý členovia domácnosti vlastnia a pod.

Kultúrne vylúčenie

Kultúrne vylúčenie je podľa Džambazoviča a Juráskovej (in: Džambazovič, Gerbery 2004) nemožnosť jednotlivca alebo skupiny participovať na kultúre spoločnosti a zdieľať jej vzdelanosť a kultúru. Túto podobu sociálneho vylúčenia je preto možné iden-

tifikovať napríklad na základe vzdelanostnej úrovne a prístupu k vzdelaniu.

Symbolické vylúčenie

Džambazovič a Gerbery (2004) uvádzajú, že sociálna a kultúrna identita sú identitami symbolickými. Členstvo v skupine je symbolicky potvrdzované (alebo odmietané) a skupina je konštruovaná a potvrdzovaná prostredníctvom symbolov. Symbolické vylúčenie sa spája so stigmatizáciou a diskrimináciou skupín, ktoré väčšinová spoločnosť vníma ako iné, cudzie, deviantné. Ukazovateľom symbolického vylúčenia je napríklad miera sociálnej dištancie, existencie predsudkov alebo stereotypov.

Priestorové vylúčenie

Priestorové vylúčenie Radičová (in: Džambazovič, Gerbery, 2004) charakterizuje ako koncentráciu vylúčených jednotlivcov a sociálnych skupín v určitých geografických priestoroch. Môže byť identifikované na základe miery segregácie, ale tiež dvojitej marginalizácie.

Vylúčenie z prístupu k službám

Vylúčenie či sťaženie prístupu jednotlivcov a skupín k službám úzko súvisí a často je dôsledkom predchádzajúcich podôb sociálneho vylúčenia. Prejavuje sa sťaženým (v niektorých prípadoch žiadnym) prístupom k zdravotnej starostlivosti, sociálnym službám, sieťam sociálneho zabezpečenia a pod.

Politické vylúčenie

Politické vylúčenie podľa Džambazoviča a Gerberiho (2004) znamená odopretie občianskych, politických aj základných ľudských práv.

Odlíšny prístup k definovaniu základných črt sociálneho vylúčenia zaujal Burchardt (in: Percy-Smith, 2000), ktorý identifikoval päť dimenzií sociálneho vylúčenia. Vychádzal pritom z aktivít, pričom je dôležité, aby sa občania na nich zúčastňovali:

- *spotreba* – sa spája s meraním chudoby,
- *sporiaca činnosť* – zahŕňa dôchodky, sporenie, vlastníctvo domu/bytu...,
- *výrobná činnosť* – Bouchardt ju definoval ako zapojenie sa do ekonomicky alebo spoločensky hodnotnej činnosti, ako je napr. platená práca, vzdelávanie, dôchodok, výchova dieťaťa a pod.,
- *politická aktivita* – je definovaná ako zapojenie sa do nejakého kolektívneho úsilia o zlepšenie alebo ochranu bezprostredného alebo širšieho sociálneho/fyzického prostredia,
- *sociálna aktivita* – zapojenie sa do významnej sociálnej interakcie s rodinou alebo priateľmi a stotožnenie sa s kultúrnou skupinou alebo komunitou.

To, to akej miery je jedinec schopný zúčastňovať sa na týchto aktivitách, je determinované viacerými faktormi, ktoré sa navzájom ovplyvňujú, ako sú napr. osobnostné charakteristiky človeka, jeho životná história, lokalita, prostredie, v ktorom žije, sociálne, občianske a politické inštitúcie, s ktorými prichádza do kontaktu a pod.

Na Burchardtovu prácu nadviazal Percy-Smith (2000), ktorý identifikoval viacero dimenzií sociálneho vylúčenia. Tie vychádzajú z vyššie popísaných oblastí, ale autor ich rozšíril o ďalšie dôležité aspekty.

Ekonomická dimenzia

Percy-Smith (2000) upozorňuje, že hoci sociálne vylúčenie nemôžeme redukovať na ekonomické faktory, práve ekonomické faktory sú jeho kľúčovým aspektom. Za ekonomické faktory sa pritom považuje nie iba chudoba a nedostatok príjmu, ale tiež vylúčenie z trhu práce. To zasa nie je možné zredukovať iba na nezamestnanosť, ale má viacero aspektov, ktoré ju presahujú (napr. dĺžku nezamestnanosti, domácnosti, v ktorých žiadny člen v produktívnom veku nepracuje, ale tiež zmeny ovplyvňujúce trh práce – neistota zamestnania, krehká väzba na trh práce a pod.).

Sociálna dimenzia

Sociálna dimenzia sociálneho vylúčenia zahŕňa okrem iných rozpad tradičných domácností a rozpad manželstiev, nechcené tehotenstvá mladistvých dievčat, bezdomovstvo, kriminalitu a rôzne prejavy delikventného správania u mladistvých (Percy-Smith, 2000; Mareš, Sirovátka, 2008).

Politická dimenzia

Do politickej dimenzie autor zaradil nedostatok a upieranie politických práv, nízku volebnú účasť, zbavovanie postavenia (*disempowerment*), nízku úroveň aktivít v komunite, neschopnosť participovať, odcudzenie, nedôvera v politické procesy a podobne (Percy-Smith, 2000; Mareš, Sirovátka, 2008).

Komunitná dimenzia

Komunitná dimenzia podľa Percyho-Smitha (2000) obsahuje devastáciu životného prostredia, chátrajúci bytový fond, nedostupnosť a absenciu služieb či oslabovanie až kolaps podporných sietí.

Individuálna dimenzia

Do individuálnej dimenzie patria psychické alebo fyzické ochorenie, nedostatočné vzdelanie, chýbajúce zručnosti, ale tiež strata sebavedomia či sebaúcty (Percy-Smith 2000).

Priestorová dimenzia

Táto dimenzia zahŕňa koncentráciu a marginalizáciu zraniteľných skupín v priestore s kumuláciou rizikových vplyvov a s nízkou kvalitou života v dôsledku chýbajúcej infraštruktúry, nekvalitnej občianskej vybavenosti vrátane školstva a zdravotníctva, zlej dopravnej dostupnosti a pod. (Mareš, Sirovátka, 2008; Percy-Smith, 2000).

Skupinová dimenzia

Poslednou dimenziou, ktorú Percy-Smith (2000) popisuje, je skupinová dimenzia, ktorá zahŕňa koncentráciu charakteristík

uvedených v predchádzajúcich dimenziách v určitých skupinách – ľudia vo vyššom veku, ľudia s postihnutím, etnické skupiny a podobne.

Zhrnutie

Sociálne vylúčenie významným spôsobom ovplyvňuje život a životné šance jednotlivcov, ale aj celých skupín a môže mať pritom rôznu podobu. Ekonomické vylúčenie zohľadňuje vylúčenie jednotlivca zo životného štandardu a životných šancí obvyklých v danej spoločnosti alebo skupine. Kultúrne vylúčenie súvisí s obmedzeniami pri participácii na kultúre a vzdelanosti spoločnosti. Symbolické vylúčenie sa spája so stigmatizáciou a diskrimináciou skupín, ktoré väčšinová spoločnosť vníma ako iné, cudzie či deviantné. Priestorové vylúčenie predstavuje koncentráciu vylúčených jednotlivcov a sociálnych skupín v určitých geografických priestoroch. Vylúčenie z prístupu k službám sa prejavuje sťaženým prístupom k zdravotnej starostlivosti, sociálnym službám, sieťam sociálneho zabezpečenia a pod. Politické vylúčenie znamená odopretie občianskych, politických aj základných ľudských práv. Pri sociálnom vylúčení môžeme identifikovať päť dimenzií, ktoré vychádzajú z aktivít, pričom je dôležité, aby sa občania na nich zúčastňovali. Ekonomická dimenzia zahŕňa chudobu a nedostatok príjmu, ale tiež vylúčenie z trhu práce. Sociálna dimenzia odráža negatívne zmeny v sociálnych vzťahoch a správaní. Do politickej dimenzie môžeme zaradiť napr. nedostatok a upieranie politických práv či neschopnosť participovať na aktivitách v komunite. Komunitná dimenzia predstavuje zlyhanie komunity pri poskytovaní služieb a podpory svojim členom. Priestorová dimenzia zahŕňa koncentráciu a marginalizáciu zraniteľných skupín v priestore s kumuláciou rizikových vplyvov. Individuálna dimenzia zahŕňa špecifické charakteristiky jednotlivca, ktoré ho robia zraniteľnejším a rizikovejším z hľadiska výskytu sociálneho vylúčenia. Skupinová dimenzia popisuje koncentráciu charakteristík uvedených v predchádzajúcich dimenziách v určitých rizikových skupinách.

Otázky do diskusie

- Ako rozumiete pojmu dimenzie sociálneho vylúčenia?
- Ako by ste charakterizovali vzťah medzi jednotlivými dimenziami sociálneho vylúčenia?

Úlohy

- Porovnajzte prístupy k vymedzeniu podôb/dimenzií jednotlivých autorov.
- Vyberte si jednu konkrétnu skupinu ohrozenú sociálnym vylúčením a preskúmajte špecifiká jednotlivých podôb sociálneho vylúčenia, ktoré sa u nej prejavujú.

Zoznam použitej literatúry

- DŽAMBAZOVIČ, R., GERBERY, D. 2004. Chudoba a sociálne vylúčenie v kontexte krajín EÚ a SR (Teoretická štúdia). In: Džambazovič, R. et al. *Chudoba a sociálna exklúzia/inklúzia: Skupiny najviac ohrozené sociálnou exklúziou a námety nariadenie/preveniu. Záverečná správa z prevej etapy riešenia výskumnej úlohy*. Bratislava: Stredisko pre štúdium práce a rodiny. [online]. Dostupné na internete: <https://www.ceit.sk/IVPR/images/IVPR/pdf/2004/rodina/Chudoba.pdf>
- MAREŠ, P., SIROVÁTKA, T. 2008. Sociální vyloučení (exkluze) a sociální začlenování (inkluzie). In: *Sociologický časopis/Czech Sociological Review*, roč. 44, č. 2, s. 113 – 138. ISSN 0038-0288.
- PERCY-SMITH, J. 2000. *Policy responses to social exclusion towards inclusion?* Buckingham: Open University Press, p. 244. ISBN 0 335 20473 2.

8 Komponenty sociálneho vylúčenia

CIEĽ KAPITOLY:

Na konci tejto kapitoly by ste mali:

- *Porozumieť konceptu sociálneho vylúčenia*
- *Poznať komponenty sociálneho vylúčenia*
- *Poznať vplyv jednotlivých komponentov na život skupín ohrozených sociálnym vylúčením.*

V predchádzajúcej kapitole sme si predstavili prístup viacerých autorov k vymedzeniu podôb či dimenzií sociálneho vylúčenia. Ako sme mohli vidieť, sociálne vylúčenie je dynamický multidimenzionálny proces. Na jeho vznik a pretrvávajúce pôsobenie rôzne sily. John Pierson (2010) pomenoval päť síl, ktoré nazval komponentmi sociálneho vylúčenia. Tieto komponenty považuje za najvýznamnejšie vo vzťahu k riadeniu procesu sociálneho vylúčenia:

- chudoba a nízky príjem
- nedostatočný prístup na trh práce
- slabé alebo neexistujúce sociálne a podporné siete
- vplyv miestnej lokality alebo susedstva
- vylúčenie zo služieb.

Všetky tieto komponenty sa navzájom prelínajú a posilňujú. Z toho vyplýva, že prax zameraná na redukciu sociálneho vylúčenia či minimalizovanie jeho dôsledkov, musí byť nevyhnutne, rovnako ako samotný proces sociálneho vylúčenia, multidimenzionálna a zameraná na každú z týchto oblastí.

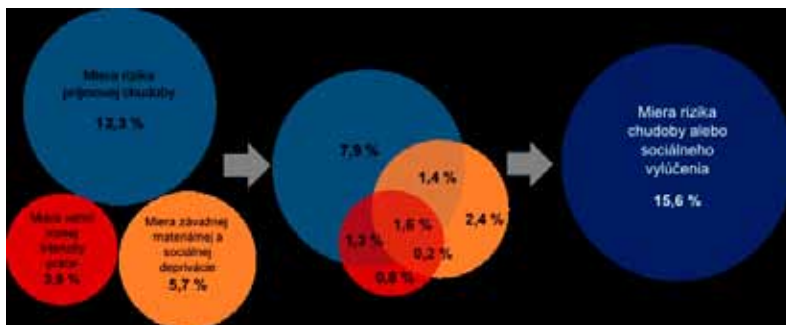
8.1 Chudoba a nízky príjem

Chudoba a nízky príjem sa považujú za najsilnejší prvok v procese sociálneho vylúčenia a určitým spôsobom sa s touto témou stretávame v každej praxi sociálnej práce zameranej na znižovanie sociálneho vylúčenia. Stewart et al. (2008) upozorňujú, že materiálna deprivácia môže generovať sociálne vylúčenie najmä pre obmedzené dostupné zdroje na zapájanie sa do komunitných, voľnočasových a rodinných aktivít a prístupu k zdravotnej starostlivosti a sociálnym službám. Proces stigmatizácie a diskriminácie, ktorému môžu čeliť niektoré ohrozené skupiny, zase môže obmedzovať príležitosti na trhu práce, čo môže viesť k nízkemu príjmu a materiálnej deprivácii.

Chudobu ako sociálny problém a jej jednotlivé koncepty sme definovali v kapitolách 1 a 3. Aký je však rozmer tohto problému v súčasnej slovenskej spoločnosti?

Chudoba sa stáva sa čoraz vypuklejším problémom súčasnosti. Spoločenské a hospodárske zmeny spôsobené pandemiou ochorenia COVID-19 a následne hospodárskou a energetickou krízou spojenou s vysokou infláciou spôsobujú, že čoraz väčšie skupiny jednotlivcov a domácností sa prepádajú do stavu chudoby alebo sa výraznou mierou zvyšuje riziko ich ohrozenia.

Miera rizika chudoby alebo sociálneho vylúčenia je stanovená ako súčet všetkých vzájomných prienikov sledovaných indikátorov

Obrázok 2 Podiel osôb ohrozených rizikom chudoby alebo sociálneho vylúčenia
Zdroj: EU SILC 2021

(miera rizika príjmovej chudoby, miera závažnej materiálnej a sociálnej deprivácie a miera veľmi nízkej pracovnej intenzity).

Ako môžeme vidieť na obrázku 2, miera rizika chudoby alebo sociálneho vylúčenia v roku 2021 bola 15,6 %, pričom jej najvýznamnejšou dimenziou/indikátorom na Slovensku je ohrozenie príjmovou chudobou. Podľa zistení Štatistického úradu sa príjmová chudoba týka najmä osôb so zraniteľnou pozíciou na trhu práce, osôb mimo trhu práce a aj osôb so špecifickým zložením domácnosti a rizikovým sociálno-demografickým profilom. Miera príjmovej chudoby bola v roku 2021 12,3 %, miera závažnej materiálnej a sociálnej deprivácie bola 5,7 %. Veľmi nízkou intenzitou práce bolo ohrozených 3,9 %.

V nasledujúcej časti budeme pozornosť venovať práve najvýznamnejšej dimenzii, a to príjmovej chudobe a miere rizika chudoby podľa jednotlivých faktorov.

Ako sme uviedli v predchádzajúcich kapitolách, jedným z faktorov, ktorý ovplyvňuje ekonomickú stabilitu jednotlivcov a domácností a ich riziko upadnutia do chudoby, je lokalita, v ktorej sa domácnosť nachádza. Táto skutočnosť je zrejماً aj z regionálnych rozdielov v miere ohrozenia chudobou alebo sociálnym vylúčením.

Tabuľka 3 Miera rizika chudoby podľa krajov v roku 2021

Kraj	Miera rizika chudoby (%)
SR	12,3
Bratislavský kraj	4,0
Trnavský kraj	9,9
Trenčiansky kraj	5,8
Nitriansky kraj	8,2
Žilinský kraj	12,4
Banskobystrický kraj	19,1
Prešovský kraj	19,2
Košický kraj	16,2

Zdroj: EU SILC 2021

Z tabuľky 2 vyplýva, že krajom s najnižšou mierou rizika chudoby alebo sociálneho vylúčenia, bol v roku 2021 Bratislavský kraj (4,0 %). Po ňom nasledujú Trenčiansky kraj (5,8 %) a Nitriansky kraj (8,2 %). Naopak, kraji s najvyššou mierou rizika chudoby je Prešovský kraj (19,2 %), Banskobystrický kraj (19,1 %) a Košický kraj (16,2 %).

Nasledujúca tabuľka uvádza rozdiely v miere rizika chudoby alebo sociálneho vylúčenia podľa veku a pohlavia.

Tabuľka 4 Miera rizika chudoby podľa vekových skupín a pohlavia v roku 2021

Veková skupina		Miera rizika chudoby (%)
Celková populácia	spolu	12,3
	muži	11,7
	ženy	12,8
Veková skupina 0 – 17-roční	spolu	17,6
Veková skupina 18 – 24-roční	spolu	14,6
	muži	14,0
	ženy	15,2
Veková skupina 25 – 49-roční	spolu	11,3
	muži	10,9
	ženy	11,8
Veková skupina 50 – 64-roční	spolu	9,7
	muži	9,9
	ženy	9,5
Veková skupina 65-roční a starší	spolu	10,3
	muži	6,8
	ženy	12,6

Zdroj: EU SILC 2021

Môžeme pozorovať, že miera rizika chudoby so zvyšujúcim sa vekom klesala, výnimkou je iba veková skupina 65 rokov a viac, kde opätovne došlo k miernemu nárastu. Najohrozenejšou skupinou v tomto smere sú deti od 0 do 17 rokov (17,6 %). Vekovou skupinou s najnižšou mierou ohrozenia chudobou sú ľudia vo veku od 50 do 64 rokov (6,7 %). Taktiež môžeme vidieť, že z hľadiska pohlavia sú v takmer všetkých sledovaných vekových skupinách ženy viac ohrozené chudobou než muži.

V našej spoločnosti je príjem z pracovnej činnosti hlavným nástrojom, ktorý by mal jedinca či rodinu ochrániť pred upadnutím do chudoby. Aj z toho dôvodu, je ekonomická aktivita významným faktorom ovplyvňujúcim mieru rizika chudoby.

Tabuľka 5 Miera rizika chudoby podľa ekonomickej aktivity v roku 2021

Status ekonomickej aktivity		Miera rizika chudoby (%)
Pracujúci	spolu	6,7
	muži	7,2
	ženy	6,0
Nepracujúci spolu	spolu	16,6
	muži	15,6
	ženy	17,3
nezamestnaní	spolu	52,6
	muži	55,8
	ženy	48,7
dôchodcovia	spolu	10,1
	muži	7,1
	ženy	12,2
iné neaktívne osoby	spolu	17,4
	muži	14,3
	ženy	19,0

Zdroj: EU SILC 2021

Z tabuľky 4 vyplýva, že v zhode s predchádzajúcim tvrdením je najnižšia miera rizika chudoby v skupine pracujúcich (6,7 %), oproti nepracujúcim osobám (16,6 %). Pričom najohrozenejšou skupinou spomedzi nepracujúcich sú práve nezamestnaní, u ktorých miera rizika chudoby dosiahla až 52,6 %.

Ďalším významným faktorom, ktorý ovplyvňuje ekonomickú situáciu domácnosti, je jej demografické zloženie, čiže pomer ekonomicky aktívnych a ekonomicky neaktívnych členov.

Tabuľka 6 Miera rizika chudoby v členení podľa typu domácností v roku 2021

Typ domácnosti	Miera rizika chudoby (%)
Domácnosť bez závislých detí	9,2
Domácnosť jednotlivca vo veku pod 65 rokov	20,8
Domácnosť jednotlivca vo veku 65 rokov a viac	28,5
Domácnosť jednotlivca – muža	24,8
Domácnosť jednotlivca – ženy	25,0
Domácnosť dvoch dospelých, oboch pod 65 rokov	8,4
Domácnosť dvoch dospelých, aspoň jeden vo veku 65 a viac	6,7
Domácnosť so závislými deťmi	14,6
Domácnosť 1 rodiča aspoň s 1 závislým dieťaťom	33,6
Domácnosť 2 dospelých s 1 závislým dieťaťom	11,4
Domácnosť 2 dospelých s 2 závislými deťmi	10,6
Domácnosť 2 dospelých s 3 a viac závislými deťmi	36,3

Zdroj: EU SILC, 2021

Vplyv demografického zloženia domácnosti na mieru rizika chudoby je jasne vidieť aj v tabuľke 5. Medzi domácnosti s najnižšou mierou rizika chudoby patria domácnosti bez závislých detí – domácnosti dvoch dospelých ľudí v produktívnom pod 65 rokov

(8,4 %) a domácnosti dvoch dospelých, kde aspoň jeden má viac ako 65 rokov (6,7 %). Naopak, medzi najohrozenejšie patria rodiny so závislými deťmi, a to: jednorodičovské rodiny (33,6 %), mnohodedné rodiny (36,3 %) a nasleduje domácnosť jednotlivca pod 65 rokov (20,8 %) a domácnosť jednotlivca nad 65 rokov (28,5 %).

Ako sme uviedli vyššie, oblasť chudoby a nízkeho príjmu je oblasťou, ktorej sa dotýka každá prax sociálnej práce zameraná na elimináciu sociálneho vylúčenia a zmiernovanie jeho vplyvov na život ohrozených skupín. Snaha o maximalizáciu príjmu je v centre záujmu sociálneho pracovníka pracujúceho nielen s nízkopríjmovými rodinami či jednotlivcami, ale tiež napríklad s ľuďmi s postihnutím, s nezamestnanými a pod.

8.2 Nedostatočný prístup na trh práce

Práca a platené zamestnanie zohráva v živote človeka významnú úlohu. Príjem z pracovnej činnosti je vo väčšine slovenských domácností hlavným príjmom. Platená práca je tiež jedným z hlavných nástrojov, ktorý by mal jednotlivca, domácnosť ochrániť pred upadnutím do chudoby. Je tiež nástrojom, prostredníctvom ktorého sa jedinec začleňuje do spoločnosti. Giddens (in: Mareš, 1994) vymedzil základné charakteristiky platenej práce, ktoré majú pre život jednotlivca zásadný význam:

- **Peniaze.** Mzda alebo plat sú hlavným zdrojom uspokojovania potrieb a určujú aj to, aké potreby človek má.
- **Úroveň činnosti.** Zamestnanie je základňou na získavanie a zdokonaľovanie zručností a schopností človeka, dokonca aj vtedy, keď ide o rutinnú prácu.
- **Rozmanitosť života.** Zamestnanie predstavuje vstup do kontextu kontrastujúceho s domácim prostredím. Nezamestnanosť obmedzuje človeka iba na prostredie domácnosti
- **Štruktúra času.** Pre osoby v zamestnaní je deň zvyčajne organizovaný podľa rytmu práce. Hoci to niekedy môže byť únavné, prináša zmysluplné usporiadanie denných aktivít. Na druhej

strane u ľudí, ktorí sa dlhodobo ocitli mimo zamestnania, sa rozvíja apatia voči vnímaniu času a nuda sa pre nich stáva hlavným problémom.

- **Sociálny kontakt.** Pracovné prostredie často prináša priateľstvá a príležitosti participovať na širších aktivitách s ostatnými ľuďmi.
- **Osobná identita.** Zamestnanie je zvyčajne oceňované aj pre stabilnú sociálnu identitu, ktorú ponúka. Pre muža je jeho sebaúcta väčšinou založená na jeho finančnom príspevku pre jeho rodinu a hlavným zdrojom tohto príspevku je zamestnanie.

Nezamestnanosť bola dlho považovaná za jednu z hlavných príčin chudoby. Marginalizácia a vylúčenie z trhu práce má však oveľa širší rozmer, ako je samotná nezamestnanosť. Pierson (2009) upozorňuje, že najmä ľudia s nízkou úrovňou zručností čelia pri vstupe alebo opätovnom vstupe na trh práce najväčším prekážkam. Vysvetľuje to presunutím dôrazu na tzv. „mäkké zručnosti“, to znamená zručnosti súvisiace s motiváciou, tímovou prácou, schopnosťou riešiť problémy, kooperovať, čo súviselo najmä s rozvojom a posunom k službám. Samotná rozvíjajúca sa ekonomika služieb neposkytuje riadnu možnosť postúpiť vyššie tak, ako to je vo výrobnnej ekonomike, a to kvôli veľkým rozdielom medzi pracovnými miestami s vysokými nárokmi na mäkké zručnosti (a tiež vysokými mzdami) na jednom konci a medzi pracovnými miestami s nízkymi nárokmi na zručnosti, ale aj s nízkymi mzdami na druhom konci.

Priradovanie určitých osôb k pracovným pozíciám, ktoré im neumožnia plnú integráciu na trhu práce, je prejavom marginalizácie na trhu práce, ktorá tieto osoby drží na sekundárnom trhu práce (Mareš, Vyhliđal, Sirovátka, 2002).

Sekundárny trh práce je charakteristický pracovnými pozíciami s nižšou prestížou a statusom a tiež s nižšou mzdou. Pracovná kariéra realizovaná na sekundárnom trhu práce je nevýhodná, prípadne sa o kariére nedá hovoriť vôbec. Pracovné príležitosti sú menej stabilné a charakteristické vysokou fluktuáciou zamestnancov. To na jednej strane znamená, že pracovná kariéra osôb, ktoré sú

na tento trh odkázané, je pravidelne prerušovaná obdobia kratšej či dlhšej nezamestnanosti, na druhej strane je tu jednoduchšie nájsť si ďalšie zamestnanie. Ďalšou charakteristikou sekundárneho trhu práce je minimálna až žiadna možnosť zvýšenia si kvalifikácie, v dôsledku čoho sa väčšina osôb, ktoré si na tomto trhu hľadajú zamestnanie, dostáva do uzatvoreného cyklu a ich šanca dostať sa na primárny trh práce je nulová. Na rozdiel od sekundárneho trhu práce, na *primárnom trhu práce* sú sústredené lepšie pracovné pozície s vyššou prestížou a vyšším finančným ohodnotením. Poskytujú príležitosti a pomerne dobré možnosti profesionálneho a kariérneho rastu a tiež lepšie pracovné podmienky. Pozícia zamestnancov na primárnom trhu práce je istejšia, sú lepšie chránení pred prepustením a nezamestnanosťou. Stabilitu svojho zamestnania si môžu zvýšiť prostredníctvom zvyšovania kvalifikácie. Aj z toho dôvodu je na primárnom trhu relatívne nízka fluktuácia zamestnancov. Takéto rozdelenie trhu práce znamená, že medzi oboma časťami existujú bariéry, ktoré bránia pohybu zamestnancov. Na sekundárnom trhu práce nachádzajú svoje uplatnenie najmä ženy, veľmi mladí ľudia alebo ľudia vo vyššom veku, ľudia s postihnutím, ľudia bez kvalifikácie alebo s nízkym vzdelaním a tiež príslušníci etnických menšín (Mareš, 1994).

Vo vzťahu k marginalizácii na trhu práce a dlhodobej nezamestnanosti zohrávajú významnú úlohu sociálne charakteristiky (etnický pôvod, pohlavie, vek, zdravotný stav...), ale tiež kvalita ľudského kapitálu (vedomosti, skúsenosti, kvalifikácia, spoľahlivosť a pod.). Osoby, ktorých ľudský kapitál a sociálne charakteristiky sú hodnotené negatívne (či už reálne alebo vplyvom stereotypov a predsudkov), majú iba malú šancu získať pracovné miesto. U osôb s marginalizovaným postavením na trhu práce či vylúčeným z neho vzniká kumulácia znevýhodnení. Proces kumulácie znevýhodnení pracovnej sily spočíva v spojení „nevýhodných sociálnych charakteristík“ pracovníkov alebo uchádzačov o zamestnanie s ich nízkym ľudským kapitálom. V tomto prekrývaní sa oboch typov znevýhodnení u jednotlivcov aj celých sociálnych skupín dochádza k výraznej diferenciacii ich šancí uplatniť sa na trhu práce (Mareš,

Vyhlídal, Sirovátka, 2002). Osoby, ktorým sa nepodarí uplatniť na trhu práce, zostávajú nezamestnané. Tiež Rievajová (in: Baková, Jusko, 2014) uvádzajú, že dlhodobá nezamestnanosť postihuje najviac nepružnú pracovnú silu, osoby s nedostatočným príjmom, nekvalifikovaných ľudí, osoby s kumulovanými osobnými a sociálnymi handicapmi, príslušníkov etnických skupín a migrantov, obyvateľov vidieckych oblastí, občanov so zdravotným postihnutím a tiež absolventov škôl a ľudí starších ako 50 rokov.

Dlhodobá nezamestnanosť ovplyvňuje nielen ekonomické fungovanie človeka a domácnosti v dôsledku absencie príjmu, ale aj jeho psychické a sociálne fungovanie. Mareš (1994) popisuje dôsledky nezamestnanosti na jednotlivca takto – vplyvom dlhodobej nezamestnanosti dochádza k:

- k rozbitiu štruktúry denného času a zmenu vnímania času a s tým súvisiacej deprivácii z absencie pravidelných činností;
- k sociálnej izolácii plynúcej z redukcie sociálnych kontaktov;
- strate participácie na cieľoch širších skupín a spoločensťva;
- strate statusu, sociálnej dôstojnosti a prestíže pripisovanej osobe na základe jej postavenia v spoločnosti, čo má dôsledky na identitu a sebaúctu nezamestnaného;
- rozkladu rodinných vzťahov a k zmene postavenia nezamestnaného v rodine;
- k strate hodnôt a rešpektu k verejným autoritám, vyčlenenie sa z hlavného prúdu spoločenského života, k činnostiam, ktoré spoločnosť vníma ako asociálne.

8.3 Sociálna opora a sociálne siete

Tretím komponentom sociálneho vylúčenia sú slabé a nedostatočné sociálne siete, ktoré využívajú jednotlivci, rodiny alebo skupiny. Každý človek je súčasťou sociálneho prostredia, ktoré ho obklopuje a s ktorým každodenne vstupuje do interakcie. Prostredie, v ktorom žije, do veľkej miery ovplyvňuje jeho život a fungovanie. „Chudobné siete“ pripravujú človeka o sociálnu podporu

a neformálnu pomoc, ktorú všetci potrebujeme, aby sme sa mohli podieľať na živote komunity a dosiahnuť životnú úroveň väčšiny spoločnosti.

Sociálnou sieťou označujeme systém sociálnych vzťahov medzi ľuďmi, z ktorých čerpá podporu v každodennom živote a tiež špecificky v záťažových situáciách (Rusnáková, Čerešníková, 2015). Tradičnú podpornú sociálnu sieť jednotlivca tvorila jeho rodina, príbuzní a iní blízki ľudia (priatelia, susedia). Zmeny, ktorými spoločnosť prechádzala a stále prechádza, však zasiahli aj do oblasti medziľudských vzťahov a fungovania. Baštecká (in: Rusnáková, Čerešníková, 2015) upozorňuje, že so zmenou spoločenskej situácie sa tiež mení štruktúra medziľudských väzieb, a teda aj zdroje sociálnej opory. Tradičné zdroje opory, ktoré v sociálnej sieti reprezentovala rodina a príbuzní a priatelia, nahrádzajú psychosociálne služby.

V závislosti od prvkov, ktoré sú v sociálnej sieti zahrnuté a tiež od charakteru vzťahu medzi jedincom a týmito prvkami, môžeme rozlíšiť rôzne typy sietí. Levická (2007) rozlišuje medzi osobnou a formálnou sociálnou sieťou. **Osobnú sociálnu sieť** si jednotlivec vytvára vstupovaním do rôznych skupín. Najčastejšie ju tvorí rodina, príbuzní, blízki priatelia, pracovné vzťahy (spolužiaci, kolegovia, spolupracovníci) a tiež odborníci, na ktorých sa jednotlivec obracia v prípade potreby (učitelia, lekári, psychológovia, sociálni pracovníci a pod.). V prípade osobnej siete je významným faktorom jej kvalita. Tú nemusí nevyhnutne odrážať počet osôb, ktoré sú zaradené do siete, ale skôr vzťahy. Podľa Levickej (2007) je kvalitná osobná sieť primerane hustá a jej vnútorné vzťahy poskytujú každému členovi siete dostatočnú oporu, stabilitu, sociálny kontakt a pod. Okrem osobnej sociálnej siete môžeme vymedziť tiež **formálnu sociálnu sieť**, ktorú tvoria inštitúcie, organizácie, občianske združenia a pod., ktoré pôsobia v sociálnej sfére. Ide o navzájom nezávisle existujúcich poskytovateľov rôznych druhov a foriem pomoci, ktoré pôsobia v danej lokalite. Aj preto sa táto sieť môže nazývať tiež lokálnou sociálnou sieťou či komunitnou sociálnou sieťou. Okrem vyššie menovaných organizácií do formálnej sociálnej siete

môžeme zaradiť napr. aj zdravotnícke zariadenia, školy, zamestnávateľov a pod.

Odlíšne rozčlenenie sociálnych sietí popisuje Pierson (2009), ktorý hovorí o tzv. sieťach na zvládanie situácie/uspokojovanie potrieb a sieťach na napredovanie/rozvoj. V prípade *sietí na zvládanie situácie/uspokojovanie potrieb* ide o úzke podporné siete založené na každodenných vzťahoch rodiny, priateľov a susedstva. Tieto siete pomáhajú človeku zvládať každodenný život a uspokojovať svoje potreby (napríklad zabezpečiť krátkodobú starostlivosť o dieťa, požičať si peniaze, starostlivosť o chorú osobu a pod.). *Siete na napredovanie/rozvoj* poskytujú jednotlivcom a rodinám dôležité informácie o pracovných miestach, možnostiach vzdelávania, odbornej príprave alebo o mnohých iných možnostiach na rozvíjanie a presadzovanie individuálnych záujmov. Pierson (2009) ich považuje za opak sietí na zvládanie situácie, pretože vďaka týmto sieťam môže človek sám dosiahnuť životné ciele. Do sietí na napredovanie/rozvoj môžeme zaradiť to, čo Granovetter (in: Pierson, 2009) nazval „slabými väzbami“, čiže prvky, ktoré sa nachádzajú mimo bezprostredného susedstva, rodiny a priateľov a majú príležitostnú a epizodickú povahu. Vzťah medzi nimi a jednotlivcom nemožno nazvať blízkym osobným vzťahom, ale môžu byť založené na sprostredkovaných kontaktoch (známy známeho, ktorý vie o voľnom pracovnom mieste) alebo službách organizácií, ktoré človek využije iba príležitostne. Takéto siete bývajú označované aj ako „preklenovací sociálny kapitál“ – je to teda druh siete, ktorá poskytuje prístup k inštitúciám a trhu práce, ktoré osobné vzťahy nemôžu poskytnúť.

Sociálne siete, ich hustota, zloženie a vzťahy medzi jednotlivými subjektmi zohrávajú významnú úlohu v živote každého človeka. V prípade jednotlivcov a skupín ohrozených sociálnym vylúčením ich význam rastie, pričom vzťah sociálneho vylúčenia a vplyvu sociálnej siete môžeme považovať za obojsmerný. Na jednej strane sociálne vylúčenie často znamená absenciu sociálnej roly, ktorá znemožňuje začlenenie sa jedinca do sociálnych sietí a vzťahov a v krajnom prípade prispieva k vytváraniu sociálnej izolácie

(Džambazovič a kol., 2004), na druhej strane samotná sociálna sieť svojím zložením a charakteristikami môže vylučovať znevýhodnené skupiny z prístupu k informáciám (napr. o voľných pracovných miestach, možnostiach uplatnenia sa) (Palovičová, 2013), ale tiež od určitých druhov sociálnej opory.

Na význam sociálnej siete v súvislosti so sociálnym vylúčením upozorňujú tiež Rusnáková a Čerešníková (2015), podľa ktorých sociálna sieť zohráva dôležitú podpornú úlohu v procesoch sociálnej inklúzie, ale rovnako v rámci nej môže dochádzať k reprodukcii chudoby a sociálneho vylúčenia. V tomto prípade dôležitú úlohu zohráva rodina, v rámci ktorej prebieha medzigeneračný prenos sociálno-ekonomického postavenia ako súčasť rodinného kapitálu. Rovnako ako chudoba sa môže medzi generáciami prenášať aj sociálne vylúčenie. Mareš, Wong, Colemann a iní (in: Rusnáková, Čerešníková, 2015) to pripisujú skutočnosti, že sociálne vylúčenie jedinci nemajú možnosť získať potrebný ľudský, kultúrny a sociálny kapitál. Sociálny kapitál vyjadruje vzťahy a siete mimo rodinu, a práve cez tieto vzťahy môžu rodičia získavať a mobilizovať zdroje pomoci pre svoje deti s cieľom zvýšiť ich sociálny status. Existencia alebo neexistencia týchto vzťahov priamo súvisí s mierou integrovanosti človeka v spoločnosti a komunite a aj s jeho „sociálnou atraktivitou“. To znamená, že čím vyšší status v spoločnosti človek má, tým jednoduchšie preňho bude stať sa súčasťou širších sociálnych sietí a naopak, sociálne siete ľudí žijúcich v chudobe a sociálnom vylúčení zvyčajne ponúkajú menej príležitostí.

S konceptom sociálnych sietí úzko súvisí koncept sociálnej opory. Sociálne siete, či už osobné alebo formálne, sú významným poskytovateľom sociálnej opory jednotlivcom, rodinám a skupinám.

Sociálna opora je multidimenzionálny koncept, ktorý zachytáva podporné mechanizmy sociálneho prostredia a interakcie človeka (Rusnáková, Čerešníková, 2015).

Zvyčajne sa sociálna opora spája s individuálnou pomocou človeku od jednotlivcov, ktorí sú mu blízki. Křivohlavý (2001) však upozorňuje, že sociálna opora je oveľa širší koncept, ktorý sa prejavuje v troch úrovniach.

- *Mikroúroveň sociálnej opory* zahŕňa pomoc a oporu, ktorú človeku poskytuje osoba/osoby, ktoré sú mu najbližšie. Realizuje sa zvyčajne v rámci dvojice ľudí. Môže ísť napríklad o pomoc rodiča dieťaťu, dieťaťa rodičovi, manžela manželke, prípadne pomoc poskytnutá blízkym priateľom.
- *Mezouroveň sociálnej opory* zahŕňa pomoc a podporu v rámci určitej sociálnej skupiny. Sociálna skupina sa snaží pomôcť jednému zo svojich členov, prípadne ľuďom vo svojom okolí, ktorí, hoci nie sú súčasťou tejto skupiny, sa ocitli v problémovej situácii. Môže ísť napríklad o pomoc od rôznych organizácií pôsobiacich v komunite ľuďom vo vyššom veku, nízkopríjmovým rodinám, ľuďom bez domova a pod., pomoc od rôznych náboženských či záujmových skupín a podobne.
- *Makroúroveň sociálnej opory* predstavuje celospoločenskú formu pomoci ľuďom, ktorí sa ocitli v nepriaznivej situácii. Príkladom môže byť existencia systémov zahŕňajúcich sociálnu a ekonomickú pomoc v celoštátnom meradle (napr. sociálna podpora, sociálna pomoc a sociálne služby, prípadne aj pomoc presahujúca hranice štátu v oblastiach, ktoré boli postihnuté napr. vojnou, prírodnými katastrofami, hladomorom a pod.).

Význam primeranej sociálnej opory pre človeka je nespochybniteľný. Vágnerová (in: Levická, 2007) uvádza, že sociálna opora človeku dáva:

- možnosť zdieľať problémy s niekým iným,
- posilňuje u neho pocit istoty a spolunáležitosti,
- vedomie, že môže získať pomoc, ktorú potrebuje,
- dôvod na prekonanie ťažkostí, čím dostáva jeho snaha nový zmysel.

Okrem vyššie uvedených skutočností sociálna opora umožňuje príjemcovi integrovať sa do spoločnosti, dotvárať si vlastnú identitu, budovať a posilňovať sebadôveru, regulovať vlastné pocity, zvládať záťaž a prevziať sociálnu kontrolu a riadenie (Levická, 2007).

Z predchádzajúceho textu je zrejmé, že sociálne siete a nimi poskytovaná sociálna opora, majú pre jednotlivcov a skupiny ohrozené chudobou a sociálnym vylúčením značný význam. Je nevyhnutné, aby si sociálni pracovníci, ktorí sa vo svojej praxi zameriavajú na redukciu sociálneho vylúčenia a zmiernovanie jeho dôsledkov na životy svojich klientov, uvedomovali tento význam a možnosti, ktoré sociálne siete, najmä tie osobné, ponúkajú. Je tiež dôležité zaujímať sa o to, ako tieto siete vnímajú konkrétni klienti. Či ich považujú za kladné, vychovávajúce, prijímajúce, alebo naopak, za nepriateľské a neprístupné. Pochopenie toho, ako sociálne siete fungujú, umožní sociálnemu pracovníkovi lepšie pochopiť charakteristické vlastnosti sociálne vylúčených a izolovaných jednotlivcov, rodín a komunít (Pierson, 2009).

8.4 Význam susedstva/lokality

Na význam „miesta“, lokality, susedstva a jeho vplyvu na životy tých, ktorí v ňom žijú, sa zameriavalo viacero výskumov. Z ich výsledkov vyplýva, že v určitých geografických oblastiach sa podmienky chudoby a sociálneho vylúčenia navzájom ovplyvňujú a posilňujú, a tým vytvárajú kvalitatívne odlišný súbor podmienok, ktoré jednotlivcom a rodinám žijúcim v týchto oblastiach prakticky znemožňujú uniknúť pred týmito negatívnymi účinkami (Pierson, 2009).

Keď hovoríme o susedstve, prípadne vylúčenej lokalite v súvislosti s chudobou a sociálnym vylúčením a marginalizáciou, rozumieme tým označenie rozpoznateľného prostredia, ktoré môže byť vymedzené určitými hranicami. Takouto hranicou môže byť cesta, potok, okraj mesta či obce a pod. Ide o hranicu, ktorá nie je „oficiálna“, ale vo vedomí tak väčšinovej spoločnosti, ako aj vo vedomí minority, tieto dva priestory oddeľuje.

Sociálne vylúčenie a marginalita môže mať v konkrétnom priestore rôzne podoby. Spôsobov, ako ich vymedziť a identifikovať, je viacero, pričom na Slovensku sa územná marginalita identifikuje

na základe analýzy demografických, sociálnych, ekonomických, kultúrnych, politických, infraštruktúrnych, civilizačných a environmentálnych faktorov (Folčan a kol., in: Džambazovič, 2007).

Medzi najvýznamnejšie dimenzie sociálno-priestorovej marginality a vylúčenia môžeme zaradiť tieto:

- **Sociálno-ekonomická dimenzia.** Táto dimenzia zahŕňa vysokú mieru najmä dlhodobej nezamestnanosti, vysoký podiel poberteľov sociálnych dávok, nevýhodnú štruktúru výroby, slabé podnikateľské prostredie, nevyhovujúcu kvalifikačnú a zamestnaneckú štruktúru populácie, nízku atraktivitu lokality pre zahraničných investorov, nízku tvorbu pracovných miest, nevyhovujúci pomer a štruktúru voľných pracovných miest, nižšie HDP na osobu, nižší priemerný príjem, štruktúru spotreby a výdavkov a pod.
- **Sociálno-demografická dimenzia.** Táto dimenzia je charakteristická nepriaznivou demografickou štruktúrou (vysoký podiel ľudí v predproduktívnom alebo poproduktívnom veku), nepriaznivým podielom medzi ekonomicky aktívnou a ekonomicky neaktívnou populáciou, nízkou vzdelanostnou úrovňou, odlivom obyvateľov s vysokým ľudským kapitálom z regiónu, horším zdravotným stavom, nižším vekom dožitia oproti väčšinouvej populácii, nízkou hustotou osídlenia, záporným migračným prírastkom a pod.
- **Civilizačno-infraštruktúrna dimenzia.** Zahŕňa nevyhovujúcu a nízku kvalitu bytového fondu, nedostatočnú bytovú výstavbu, slabú technickú infraštruktúru (zlý prístup alebo úplná absencia plynofikácie, telefonizácie, kanalizácie, prístupu k pitnej vode a pod.), slabú dopravnú sieť a infraštruktúru, nízku úroveň sociálnej infraštruktúry (menšia možnosť kvalitného vzdelávania a kultúrneho vyžitia), nízku informačnú a ekologickú vybavenosť a pod.
- **Samosprávna a organizačná dimenzia.** Dimenzia vyjadruje nízku schopnosť adaptácie, absenciu sociálnych subjektov schopných a ochotných prevziať iniciatívu a zodpovednosť pri aktivizácii a hľadaní východísk z marginality.

- **Etnicko-kultúrna dimenzia.** Táto dimenzia zahŕňa etnicky homogénnu štruktúru obyvateľstva s vysokým zastúpením rómskej populácie, štruktúru obyvateľstva z hľadiska náboženského vierovyznania a pod.
- **Sociálno-priestorová dimenzia.** Marginalizované regióny zvyčajne nie sú celé marginálne, preto sa sleduje rozloženie marginálnej pozície (Džambazovič, 2007).

Mnohé z vyššie popísaných charakteristík a celková kvalita prostredia významne ovplyvňujú kvalitu života jeho obyvateľov. Pierson (2009) však upozorňuje na skutočnosť, že pre pochopenie vylúčenia v určitej lokalite je podstatne významnejšia sociálna štruktúra než jeho vybudovanosť. Pod sociálnou štruktúrou rozumie sociálne väzby medzi ľuďmi, silu miestnych organizácií a inštitúcií, rozsah a „živosť“ komunitných aktivít (či už komerčných alebo občianskych). Podobne Livingston (et al., 2008) potvrdili, že kým obyvatelia lokalít, ktoré vnímajú ako bezpečné, vybudované, s dobrou občianskou vybavenosťou majú k svojmu miestu bydliska hlboký a trvalý vzťah, obyvatelia marginalizovaných a vylúčených lokalít sú v nižšej miere pripútaní k svojmu okoliu. Oveľa silnejšie pripútanie však vyjadrujú k svojim sociálnym sieťam ako možnému zdroju riešenia svojich problémov.

Sociálny kapitál a medziľudské vzťahy teda zohrávajú dôležitú úlohu v živote vylúčených komunít a susedstiev. Tieto vzťahy a sociálny kapitál môžu mať ale rôznu povahu, od silných, cez slabšie po neexistujúce. Z hľadiska sociálnej práce s marginalizovanými a vylúčenými komunitami je nevyhnutné, aby sociálni pracovníci poznali význam a vplyv lokality, susedstva a vzťahov v ňom na životy jeho obyvateľov a aktívne sa snažili o budovanie nielen pozitívnych medziľudských vzťahov, ale aj celkovo o rozvoj sociálneho kapitálu.

V tomto kontexte sa dôležitým cieľom sociálnej práce stáva zvyšovanie úrovne účasti miestnych obyvateľov na rozhodovaní ovplyvňujúcom danú lokalitu alebo vo verejných službách samotných. Pierson (2009) uvádza tri dôvody, pre ktoré je nevyhnutné snažiť sa o čo najvyššie zapojenie členov komunity:

1. Zvýšenie úrovne účasti zaručí, že vyjadrené potreby miestnych obyvateľov budú vypočítané priamo a nie sú nenápadne formované záujmami poskytovateľov služieb alebo lokálnych autorít.
2. Dáva možnosť obyvateľom komunity budovať zručnosti a sebadôveru, vďaka ktorým budú efektívnejšie formulovať svoje potreby a požiadavky svojho susedstva.
3. Keď sa miestni obyvatelia naučia efektívnejšie sa zúčastňovať na diani v komunite, ich skúsenosti môžu pomôcť rozvíjať zručnosti pre ďalšiu úspešnú spoluprácu pri riešení miestnych problémov

Z vyššie uvedeného je zrejmé, že aktívna účasť na živote komunity má pre jej obyvateľov pozitívne účinky. Treba si však uvedomiť, že neochota podieľať sa často nie je výsledkom nezájmu o dianie v komunite, ale je spôsobená praktickými prekážkami, ktoré musia obyvatelia marginalizovaných alebo vylúčených oblastí prekonávať a ktoré im bránia (najmä ľuďom s nízkym príjmom) zúčastňovať sa. Takouto prekážkou môže byť napríklad samotné množstvo času, ktorý je na tieto aktivity potrebný, predpokladaný výpadok príjmu alebo priame výdavky, ktoré sa viažu na tieto aktivity, komplikovaný odborný a manažérsky jazyk, ktorý poskytovatelia služieb často nasadia, a vyhorenie tých, ktorí sa pravidelne zapájajú a pod.

8.5 Vylúčenie zo služieb

S lokalitou, v ktorej jednotlivci, rodiny či skupiny čeliace marginalizácii či sociálnemu vylúčeniu žijú, úzko súvisí ďalší z komponentov sociálneho vylúčenia – prístup k službám. V tomto kontexte nejde pritom výlučne o sociálne služby, ale o všetky služby, ktoré jednotlivci či rodiny každodenne využívajú, napríklad dodávky elektriny, pitnej vody, plynu, ale tiež ďalšie služby – odvoz odpadu, pošta, verejná doprava, poštové služby, denná starostlivosť o deti (materské školy, jasle), zdravotnícke zariadenia a podobne. Pierson (2009) upozorňuje na skutočnosť, že v znevýhodnených lo-

kalitách a oblastiach často existujú prekážky, ktoré bránia ľuďom ohrozeným chudobou a sociálnym vylúčením, využívať tieto služby a ktorých prekonanie je často nad ich sily a možnosti.

Ako sme už uviedli, všetky tieto služby majú vzťah k lokalite. Buď môžu v danej lokalite absentovať úplne, alebo môžu byť užívateľom vzdialené svojím štýlom či kvalitou. Príkladom úplnej nedostupnosti služieb môže byť napríklad prístup jedincov žijúcich vo vylúčenej lokalite k finančným službám. Nie je výnimkou, že títo jedinci nemajú možnosť získať finančné prostriedky z bankových inštitúcií a v prípade, že finančné prostriedky nevyhnutne potrebujú, nemajú inú možnosť, ako využiť služby nebankových subjektov či rôznych úžerníkov.

Samostatnou kategóriou sú sociálne služby a ich dostupnosť členom. Medzi úlohy a výzvy sociálnych pracovníkov, pôsobiacich v oblasti sociálneho vylúčenia, patrí neustále prehodnocovať obsah a formu služieb a hľadanie spôsobov, ako zlepšiť prístup ich odberateľov.

Zhrnutie

Komponenty sociálneho vylúčenia sa považujú za najvýznamnejšie vo vzťahu k riadeniu procesu sociálneho vylúčenia. Patria medzi ne: chudoba a nízky príjem, nedostatočný prístup na trh práce, slabé alebo neexistujúce sociálne a podporné siete, vplyv miestnej lokality alebo susedstva a vylúčenie zo služieb. Chudoba a nízky príjem môže generovať sociálne vylúčenie najmä pre obmedzené dostupné zdroje na zapájanie sa do komunitných, voľnočasových a rodinných aktivít a prístupu k zdravotnej starostlivosti a sociálnym službám. Miera rizika chudoby alebo sociálneho vylúčenia je stanovená ako súčet všetkých vzájomných prienikov sledovaných indikátorov, a to miery rizika príjmovej chudoby, miery závažnej materiálnej a sociálnej deprivácie a miery veľmi nízkej pracovnej intenzity. Marginalizácia a vylúčenie z trhu práce zahŕňa tak samotnú nezamestnanosť, ako aj nízku úroveň zručností, ktoré tvoria prekážku pri vstupe na trh práce, resp. postup na vyššie hodnotenú pozíciu, a tým dr-

žia tieto osoby na sekundárnom trhu práce. Ten je charakteristický pracovnými pozíciami s nižšou prestížou a statusom a tiež s nižšou mzdou. Na primárnom trhu práce sú sústredené lepšie pracovné pozície s vyššou prestížou a vyšším finančným ohodnotením. Takéto rozdelenie trhu práce znamená, že medzi oboma časťami existujú bariéry, ktoré bránia pohybu zamestnancov najmä zo sekundárneho trhu. Významnú úlohu zohrávajú tiež sociálne charakteristiky (etnický pôvod, pohlavie, vek, zdravotný stav...) a kvalita ľudského kapitálu (vedomosti, skúsenosti, kvalifikácia, spoľahlivosť a pod.). Osoby, ktorých ľudský kapitál a sociálne charakteristiky sú hodnotené negatívne, majú iba malú šancu získať pracovné miesto a sú častejšie zasiahnutí dlhodobou nezamestnanosťou. Slabé a nedostatočné sociálne siete pripravujú človeka o sociálnu podporu a neformálnu pomoc potrebnú na dosiahnutie životnej úrovne väčšinovej spoločnosti. Túto pomoc nám môžu poskytnúť: osobná sociálna sieť, ktorú si človek vytvára vstupovaním do rôznych skupín; formálna sociálna sieť, ktorú tvoria inštitúcie, organizácie, občianske združenia a pod., ktoré pôsobia v sociálnej sfére. V prípade jednotlivcov a skupín ohrozených sociálnym vylúčením význam sociálnych sietí rastie. Zohrávajú dôležitú podpornú úlohu v procesoch sociálnej inklúzie, ale rovnako v rámci nej môže dochádzať k reprodukcii chudoby a sociálneho vylúčenia. Keď hovoríme o susedstve, prípadne vylúčenej lokalite v súvislosti s chudobou a sociálnym vylúčením a marginalizáciou, rozumieme tým označenie rozpoznateľného prostredia, ktoré môže byť vymedzené určitými hranicami so súborom podmienok, ktoré jednotlivcom a rodinám žijúcim v týchto oblastiach prakticky znemožňujú uniknúť týmto negatívnym účinkom. Sociálny kapitál a medziľudské vzťahy teda zohrávajú dôležitú úlohu v živote vylúčených komunít a susedstiev. Cieľom sociálnej práce sa stáva zvyšovanie úrovne účasti miestnych obyvateľov na rozhodovaní ovplyvňujúcom danú lokalitu alebo vo verejných službách samotných, v snahe o budovanie nielen pozitívnych medziľudských vzťahov, ale aj celkovo o rozvoj sociálneho kapitálu. V kontexte vylúčenia zo služieb nejde výlučne o sociálne služby, ale o všetky služby, ktoré jednotlivci či rodiny každodenne využívajú, napríklad

dodávky elektriny, pitnej vody, plynu, ale tiež ďalšie služby – odvoz odpadu, pošta, verejná doprava a pod. Najmä v znevýhodnených lokalitách a oblastiach často existujú prekážky, ktoré bránia ľuďom ohrozeným chudobou a sociálnym vylúčením využívať tieto služby a ktorých prekonanie je často nad ich sily a možnosti.

Otázky do diskusie

- Pokúste sa zmapovať prekážky v prístupe k službám, ktorým čelí vami zvolená skupina ohrozená sociálnym vylúčením.
- Pokúste sa vypracovať mapu vašej sociálnej siete a charakterizujte jednotlivé subjekty, ktoré v nej máte zahrnuté.
- Pokúste sa zmapovať konkrétne možnosti zvýšenia príjmu, ktoré má k dispozícii konkrétny jedinec ohrozený chudobou.

Úlohy

- Ako by ste charakterizovali sociálnu sieť a jej význam pre život človeka?
- Aké sú možnosti sociálnej práce pri zlepšovaní dostupnosti služieb vylúčeným jedincom, rodinám a komunitám?

Zoznam použitej literatúry

- BAKOVÁ, D., JUSKO, P. 2014. Sociálne vylúčenie v kontinuu dlhodobej nezamestnanosti chudoby – bezdomovectva. In: *Revue Spoločenských a humanitných vied*, roč. 2, č. 2. ISSN 1339-259X.
- DŽAMBAZOVIČ, R. A KOL. 2004. *Chudoba a sociálna exklúzia/inklúzia: Skupiny najviac ohrozené sociálnou exklúziou a námety na riešenie/prevenciu*. Bratislava: Stredisko pre štúdium práce a rodiny. 114 s.
- DŽAMBAZOVIČ, R. 2007. Priestorové aspekty chudoby a sociálneho vylúčenia. In: *Sociológia*, roč. 39, č. 5, s. 432 – 458.
- KŘIVOHLAVÝ, J. 2001. *Psychologie zdraví*. Praha: Portál. 280 s. ISBN 80-7178-551-2.
- LEVICKÁ, J. a kol. 2007. *Sociálna práca I*. Trnava: Vydavateľstvo Oliva. 168 s. ISBN 978-80-969454-2-9.
- LIVINGSTON, M., BAILEY, N., KEARNS, A. 2008. *People's Attachment to Place: The Influence of Neighbourhood Deprivation, Coventry: Chartered Institute of Housing*. [online]. Dostupné na internete: <http://eprints.gla.ac.uk/44836/>

- MAREŠ, P., VYHLÍDAL, J., SIROVÁTKA, T. 2002. *Ztráta zaměstnání: reakce, plány a flexibilita nezaměstnaných. 1. vlna panelového šetření*. Praha: Výzkumný ústav práce a sociálních věcí. 62 s. ISBN 80-239081-8-9.
- MAREŠ, P. 1994. *Nezaměstnanost jako sociální problém*. Praha: Sociologické nakladatelství. 141 s. ISBN 80-901424-9-4.
- PALOVIČOVÁ, Z. 2013. Sociálne vylúčenie z pohľadu normatívnej teórie. In: *Filozofia*, roč. 68, č. 7, s. 595 – 605.
- PIERSON, J. 2010. *Tackling Social Exclusion*. Abingdon: Routledge. Pp. 225. ISBN 0 203-86925-7.
<https://doi.org/10.4324/9780203869253>
- RUSNÁKOVÁ, J., ČEREŠNÍKOVÁ, M. 2015. *Sociálna opora a sociálne siete marginalizovaných Rómov. Analýza druhov sociálnej opory v sociálnych sieťach*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Fakulta sociálnych vied a zdravotníctva. 132 s. ISBN 978-80-558-0947-2.
- STEWART, M. et al. 2008. Left out: Perspectives on social exclusion and inclusion across income groups. In: *Health Sociology Review*, 17(1), pp. 78 – 94.
<https://doi.org/10.5172/hesr.451.17.1.78>
- VALČUHA, R., KOVÁČOVÁ, Y., KUBALA, M. 2022. *EU SILC 2021. Indikátory chudoby a sociálneho vylúčenia*. Bratislava: Štatistický úrad Slovenskej republiky. 81 s. ISBN 978-80-8121-867-5.

ZÁVER

Chudoba a sociálne vylúčenie sú sociálne javy, ktoré navzájom úzko súvisia, avšak nemôžeme ich vnímať ako totožné. Oba tieto koncepty zastávajú tak v teoretickej, ako aj praktickej rovine sociálnej práce významné miesto. Najmä v súčasnosti, keď spoločnosť zaznamenáva nárast chudoby, zhoršovanie životných podmienok a možností participácie mnohých jednotlivcov a rodín, práca s ľuďmi ohrozenými chudobou a sociálnym vylúčením je neoddeliteľnou súčasťou sociálnej práce.

Cieľom vysokoškolských skrípt bolo poskytnúť študentom základné informácie o konceptoch chudoby a sociálneho vylúčenia a poskytnúť im tak základ na ďalšie štúdium.

Študijný materiál bol rozdelený do ôsmich kapitol, ktoré boli zamerané na vymedzenie najvýznamnejších pojmov súvisiacich s konceptami chudoby a sociálneho vylúčenia, popis genealógie konceptu sociálneho vylúčenia a tiež základných komponentov pôsobiacich na vznik a pretrvávanie sociálneho vylúčenia v spoločnosti.

Andrea Bánovčinová

Chudoba a sociálne vylúčenie

Zodpovedný redaktor: Jozef Molitor
Grafická úprava a zalomenie: Jana Janíková
Návrh obálky: Marek Petržalka

Pre Fakultu zdravotníctva a sociálne práce Trnavskej univerzity v Trnave
vydalo Vydavateľstvo Typi Universitatis Tyrnaviensis,
spoločné pracovisko Trnavskej univerzity
a VEDY, vydavateľstva Slovenskej akadémie vied, ako 386. publikáciu.

Pripravila VEDA, vydavateľstvo SAV.

ISBN 978-80-568-0551-0 (on-line)

<https://doi.org/10.31262/978-80-568-0551-0/2023>